Hapishane Tanıklıkları

Z İ H N İ A N A D O L

Ertuğrul Kürkçü: İskender, istersen önce sen Zihni Ağabeyi bir aydınlat ne istediğiniz hakkında. Defter hakkında da biraz aydınlat.

İskender Savaşır: Biz şöyle bir şey düşünmüştük; hapishaneyi bir "kapatılma" yaşantısı olarak ele almayı, örneğin askere gitmek gibi, hapse girmek de kapatılmanın türlerinden biri. Türkiye'de tarih içinde bu kapatılma biçimleri çok değişiyor. Hapishanelerin iç yapısı değişiyor, askerliğin kendisi de değişiyor, giderek Batı'nın etkisi altında kalarak da değişiyor. Son zamanlarda Batı'da hapishanelerin tarihi hakkında epey malzeme çıktı. Ama yine de o kavramlarla bakınca Türkiye'ye, çok fazla yol katedilemiyor. Bu yüzden biz şöyle iki soru sormayı düşündük. Diğer kapatılma biçimleri içinde hapishanenin özgüllüğü ne? Örneğin gözaltına alınma da bir kapatılma biçimi, onun hapishaneden farkı ne? Bir de bütün bunlar tarih içinde nasıl değişiyor? Ama isterseniz önce sizin hapishane deneyimlerinizden başlayalım.

Zihni Anadol: Tabii herkes kendi kişisel tecrübesi hakkında konuşabilir eninde sonunda. Ben bir kere 1940'ta kişisel olarak tevkif edildim; hapse girdim. Altı ay, yok üç ay yattım, üç ay da mahkemedeydim. Mahkemden sonra da altı ay daha yattım; çeşitli cezaevlerinde. O altı ay da bitti. Bu müddet içinde ne oldu. Gayet güzel karşıladılar beni. Eziyetti, dayaktı böyle bir şey yok. Gayet rahattı içeride her şey. Bana yatak verdiler, yemek verdiler. Ağalar filan, sen gençsin çıkarsın dediler. Mahkûmlar da, sakın torpil filan diye konuşma dediler. İnsan çocuklardı. Ne kadar temiz oluyor Anadolu insanları, himaye ediyorlar insanı. Onların koğuşunda yattım. Onlarla kaldım.

E.K. Genelde koğuş sistemi nasıldı cezaevinde?

Z.A. Koğuş işte! Demirlerle ayrılmış bir durum yok yani! Zaten binalar da kâgir. Eski bir binayı hapishane yapmışlar.

E.K. Hapishane olarak inşa edilmemiş yani.

Z.A. Hayır. Eski merdivenler, her şeyiyle eski bir bina. Duvarlarda hep çivi; çivilere, efendim, biberler asılı, torbada fasulye asılı, bulgurlar asılı... Anadolu'da herhangi bir kiler gibi. Herkes yemeğini yapıyor, gazocağı var. Yani ye-

mek verilmiyor hiç.

E.K. Dışarıdan içeriye yemek mi alınıyor?

Z.A. Alınıyor, orada pişiriliyor. Gazocağı filan var, onunla idare ediliyor her şey.

E.K. Şimdi ağabey bugün benim gördüğüm, Türkiye'de birbirlerinden farklı şöyle cezaveleri var. Adalet Bakanlığı da bunu biliyor ve böyle sınıflandırıyor mahkûmları. Bir normal denilen cezaevleri, bir de özel cezaevleri; kötü cezaevleri yani sürgün cezaevleri. Burada daha baştan gardiyanlar, bu insanları kaçırmamakla görevlendirilmiş adamlar, onlara karşı son derecede gaddarca bir tavır takınıyorlar. Daha girer girmez falakaya yatırmak, gözünü korkutmak üzerine kurulu bir anlayışın hüküm sürdüğü cezaevleri var. Sizin zamanınızda mesela 44 gibi bir tarihte böyle bir ayrım var mıydı cezaevleri arasında?

Z.A. Şimdi senin anlattığın cezaevleri bana tamamen yabancı. Sizinkinde olduğu gibi bir şiddet, bir katliamı andırır bir eziyet bizde yoktu. Yalnız Ankara'ya gittiğimiz zaman durum biraz farklıydı. Ankara Cezaevi'nde 65 kişiydik. O da cezaevi olark inşa edilmemiş bir bina değildi. Şimdi duruyor mu, hâlâ kullanılıyor mu bilmem. Rüzgârlı Sokağın oralarda bir yerde. Ankara şu bakımdan farklıydı. Orada birbirinden çok kalın duvarlarla ayrılmış hücreler vardı. Bizi orada tek tek hücrelere koydular. İşte böyle bildiğiniz bir koridor boyunca sıralanmış, demir kapılı hücreler. Bunlar Mahmut Esat Bozkurt zamanında olmuş. Şimdi adama yüklemeyelim bunun sorumluluğunu, ama bu uygulamaya onun zamanında geçilmiş. Bu hücrelere en ağır cezalılar konurmuş; iflah olmayacaklar filan. O da bir cezalandırma yani. Bizi de işte buralara yerleştirdiler. Ama o demir kapıların üstümüze filan kilitlenmesi söz konusu değildi. Günboyunca serbestçe çıkılabiliyordu yani. "Ahmet, sen nereye gittin? Mehmet nereye gittin?" böyle bir şey yoktu. Biz istediğimiz gibi dolaşabiliyor, istediğimizle konuşuyor, istediğimizi anlatabili-yorduk. Mesela, bizim zamanımızda Alman casusları vardı bizlerle birlikte kalan. Bunlar bize gelirlerdi yahut biz onlara giderdik. O kadar serbesttik ki, hücrelerimizde her şeyimiz, bütün kitaplarımız sere serpe ortada dururdu. Bir gün bir nedenle —şimdi hatırlamıyorum— baskın yaptılar. Her şeyi didik didik aradılar, şiltelerin içlerine varasıya. Erler postallarıyla yataklarımızın üstüne çıktılar. Tabii bu arada bizim kitaplar da gitti. Daha sonra cezaevi müdürü geldi; herhalde o da azar işitmiş ya da bir zılgıt yemiş olacak ki bize, "Yahu çocuklar, siz de şu kitapları daha iyi saklasanız olmaz mı?" demişti. Yani öyle bir serbesti, idarenin bize tanıdığı öyle bir serbesti vardı.

E.K. Şöyle bir şeyin biraz daha kurcalanması gerekebilir belki. Mesela askeri cezaevi ile sivil arasında, askeri mahkeme ile sivil arasında o dönem ne gibi

farklar vardı? Bana göre bizim dönemde muazzam farklar vardı. Yani sivil hapishane ve mahkeme, hani neredeyse Avrupa'ya gitmişsin gibi geliyordu. Askeri mahkeme ve askeri hapishanedeyse bayağı mutlak bir disiplin ve zulüm var. Mesela ben o Haydari Kampı'nda anlatılan şeylerin hepsini askeri cezaevlerinde gördüm; 72'de gördüm. Daha sonra askeri cezaevleri mantığından hareketle kurulan özel cezaevlerinde de aynı "mentalite", aynı işleyiş vardı. Ama sivil cezaevleri hep bundan bağışık kaldı. Mesela 70'de Ankara sivil cezaevinde yattım, daha sonra sivil cezaevi olarak Niğde'de, Topbaşı'nda, Sağmalcılar'da yattım. Şimdi bütün buralarda, sivilde başka bir hayat var, askeri cezaevinde başka bir hayat, en basitinden esir kampı hayatı. Sivillerdekiyse sizin anlattığınıza yaklaşıyor. Sizin dediğiniz gibi şeyler eski tip cezaevlerinde oluyordu; yani her şeyin kendi halindeliği, kendine göre düzeni.

Z.A. Şimdi biz askeri cezaevlerinden memnunduk çünkü üç öğün yemek veriyorlardı kardeşim. Sivile gittik mahvolduk; açlık dizboyu 3'er zeytin, 4 tane köylü sigarası, bilemedin en kabadayısından 5 tane.

İ.S. Kendi yemeğinizi kendiniz yapmıyor muydunuz?

Z.A. Kendimiz yapıyorduk. Para...? Bakın onu da söyleyeyim çocuklar. Mart'tan sonra mı diyeyim, 65'ten sonra mı, Türkiye'de sol hareket kitleselleşti, çok daha geniş yığınlara ulaştı. Bu doğru. Ama buradan hareketle eski TKP'nin bir dar kadro örgütü olduğu söyleniyor. Üyelerinin genellikle yalnızca aydınlar falan olduğu söyleniyor. Bakın çocuklar, biz 50'lerde böyle şeylerin hiç mümkün olmadığı zamanlarda Hilton grevini örgütledik. Yani aramızda her türden insan vardı, işçiler vardı, fukara Anadolu insanları vardı. Hapise düştüğümüzde de eş dost ne gönderirse onunla geçiniyorduk, başka hiçbir gelirimiz yoktu. Aileden geliyordu. Ailemiz de zaten fakir bir memur ailesi. Ne yapacaklar? Geliyordu ama sonunda o da kesilirdi bir zaman. İşçinin nerede parası olacak? Olmaz. Dışarıda ne buluyorlarsa onu veriyorlardı. Köylü sigaraları, zeytinler onun için 3'er tane, 5'er tane. Askeri cezaevi bu bakımdan çok iyiydi.

Bakın size şöyle bir şey anlatayım. Bir gün Ankara Cezaevi'ndeyiz; gelen gidenimiz yok. Bayram günü millet bayramlaşmaya geldi, hapishanedeki diğer mahkûmlar yani, siyasi olmayanlar... Ne yapabiliriz. onlara ne verebiliriz, diye düşünüp duruyoruz. Birimize reçel gelmişti; dedi ki, şimdi bunu bir tabağa koyalım, yanına da bir kaşık koyalım, herkes bir kaşık alsın yesin. Adamcağızlar bayramlaşmaya gelmişler, sırayla birer kaşık alıyorlar. Derken bir tanesi geldi, kardeşim, çanağın sonuna kadar yedi. Yahu geride başka adamlar var ama herif açmış. Böyle günlerimiz oldu, anlatabiliyor muyum?

E.K. Peki ağabey, ben şimdi size bir şey soracağım. Demin aklıma geldi. İdare sizin aranıza ispiyon sokmak, sizi öyle kontrol etmek gibi işlere kalkışmıyor muydu?

Z.A. Yok yok! İçeri girdikten sonra böyle bir şey yok.

E.K. Diğer mahkûmların arasında var mıydı böyle ispiyon şebekeleri?

Z.A. Belki. Esrar mesrar çekmesinler diye olabilir. Kumar oynatılırdı, bilmem ne yapılırdı. İdarenin herhalde kumarda bir payı vardı, bir şeyler yapıyordu.

E.K. Peki isyan oluyor muydu?

Z.A. İsyan da olmadı. Kabadayılar vardı ama mesela.

E.K. Peki cezaevi idaresi kendi iktidarını bu kabadayılarla paylaşan bir çizgi izliyor muydu? Mesela ben kendi gözlemimi söyleyeyim. Niğde'de gördüm. İşte orada cezaevi idaresi kendi iktidarını iki grup mahkûmla paylaşır. Biri, "babalar" denen cinsten adamlar; biri de yerli mahkûmlar, yani o yöreden olanlar. İşte bu gruplara dayanarak kontrol eder mahkûmları, çeker çevirir. O zaman böyle bir şey var mıydı?

Z.A. Şimdi efendim daha ziyade başgardiyanlarla oluyordu bu iş. Mesela bir tane katili koğuş ağası yapıyorlardı. Kumarı filan bu oynatıyor, para topluyordu.Herhalde başgardiyana da bir miktar veriyor ama bunu biz görmüyoruz. Bizim gittiğimiz Ankara Hapishanesi bayağı muntazam bir hapishane idi. Başka çeşitli yerlerde de yattım, kendim rastlamadım ama kabadayılar arasında böyle öldürme olayları gibi şeyler de olmuş. Bizi hepsi çok sevdiği için böyle şeylere rastlamazdık, doğru konuşmak lazım.

E.K. Bir de şöyle bir şey konuşsak. Ben iki kuşakla birlikte hapiste yattım. Onların devamını, daha sonra ne yaptıklarını da biliyorum. Birincisi işte bizim Dev-Genç kuşağı; bir de işte 12 Eylül öncesi dönem ve gene sonra insanların hapishaneden çıkmaya başlaması. Bence şöyle bir şey oldu. Rakamları kafadan atıyorum ama birinci dönemde devrimci hareketin bin adamı vardıysa, bir sonraki döneme bunların yirmisi aktarıldı, gerisi politikayı bıraktı. 12 Eylül'den sonra da aşağı yukarı böyle oldu. Bir milyon kişi vardıysa, şimdi bunların 20 bini devam ediyor; yani durum bunu gösteriyor, hatta belki daha da az. Sizin dönemde cezaevine girmekle çıkmak arasında fire ne kadar oluyordu?

Z.A. Şimdi misal vereyim. 44'te girdik biz TKP davasından. Biz içerdeyken Türkiye Emekçi Partisi kuruldu. Bir çoğumuz beraat etti; altı ay içinde çıktı. Büyük bir kısmımız girdi partiye, devam etti; gerisi pasif kaldı. Gerçek

konuşalım çocuklar; bu liderin tutumuna bağlı oluyor. Faktör değil diyecek-sin şimdi bana ama çok önemli.

E.K. Yoo faktör olduğunu düşünüyorum ama tek faktör olduğunu düşünmüyorum.

Z.A. Çok önemli. Reşat Fuat'la beraber yatıp çıktıktan sonra Türkiye Emekçi Partisi'ne giren, orada mahkûm olan, o kapatıldıktan sonra tekrar 51'de girip 51'de mahkûm olan arkadaşlarımız var. Yani üç devre üst üstte girmiş arkadaşlarımız...Şimdi kimseyi itham etmek istemem ama lider konumunda olup da koğuşta kurduğumuz "komuna"ya bile katılmayan, herkes tek olsun diyen arkadaşlarımız oldu. Ama Reşat Fuat bambaşkaydı. Liderimiz olduğu gibi aşçımız da oydu.

İ.S. Şimdi efendim isterseniz tekrar kapatılma meselesine geri dönelim. Gözaltına alınma da bir kapatılma biçimi. Şimdi iki tane kapatılma biçimi ortaya çıkıyor. Sizin kitabınız da, daha hemen başında, bir gözaltından kurtulmanın rahatlığıyla başlıyordu. Bu nasıl bir şey? Aradaki fark ne? Örneğin siz ne kadar kaldınız gözaltında?

Z.A. Vallahi üç ay kalan var, altı ay kalan da vardı.

İ.S. Kanuni süre ne kadardı?

Z.A. Kanunu kim dinler, kimse dinlemiyordu. Hem zaten kanunu bilen mi vardı o zamanlar!?

E.K. Peki, ağabey, emniyetteki sorgu sırasında, işkenceye yeltendikleri, yani işkenceye geçtikleri zaman amaçları bilgi elde etmekle mi sınırlıydı yoksa seni tahrip etmek, korkutmak, yıldırmak mı istiyorlardı? Bunu şundan ötürü soruyorum: Benim gözlemim, 12 Mart döneminde sorguya çekildiğimizde, ilk defa bu kontrgerilla hikâyeleri ortaya çıktığında bile, adam sana sorduğu sorunun cevabını aldığına kani olduğunda ya da işte bilgi açısından yapılacak olan şeyleri yaptığında, bilgiyi aldığında ya da alamadığında, küt diye kesiyordu işkenceyi. Fakat bu, 12 Eylül'den sonra sadece bununla sınırlı kalmadı. 12 Eylül'den sonra ben sorgu ya da işkence görmedim, böyle bir durum olmadı. Ama gelenlerden öğrendiğim, artık bilgiyi aldıktan sonra da durmuyorlar. Tamam işte 90 günlük süren var, 90 günün içersinde öyle bir muameleden geçiriyor ki seni, bunun adı dışarıya posa çıkartmaktır. Burada başka bir strateji var, zoru kullanırken, işkenceyi kullanırken. Oysa bir önceki dönemde öldürdüğünü öldürüyor, kalan kalıyor, kalandan soracağını soruyor, ondan sonra bitiyor, yani seninle alakasını kesiyor. O zaman nasıldı? Böyle bir mekanizmadan sözedebilir miyiz?

Z.A. Şimdi benim izlediğime göre, 12 Eylül'den sonra bir imha siyaseti

gelişti. İmha, yalnızca bilgi alma meselesi değil; adamın kendisini yoketme, onun kafasındaki fikri yoketmek için adamın kendisini yoketme meselesi. Bizde öyle değildi. Tabii yine kendim için söylüyorum. Çünkü değişik uygulamalar oldu. Ama genellikle bilgi alınır, adam da bilgiyi alıncaya kadar döverdi. Bilgiyi aldıktan sonra da, yapabildiği kadar, iki ay, üç ay, beş ay her neyse hücrede tutardı. Bilirsiniz bu hücrelere tabutluk denirdi. Ama oralarda bile gene evden gelen yemekleri verirlerdi. Yani imha siyaseti yoktu. Öyle olsaydı, yani imha siyaseti olsaydı, şimdiki gibi, yani Diyarbakır'da filan olduğu gibi hapishanede de devam ettirilirdi müdüriyette yapılan o işkence. Biz hapishaneye geldiğimizde orada iş biterdi.

İ.S. Dayak yerken gözünüz bağlı oluyor muydu? Göz bağlama uygulaması ne zaman başladı acaba?

Z.A. Gözbağı yoktu.

İ.S. İşkence yapanı görüyordunuz!?

Z.A. Görüyorduk. İki üç kişi oluyorlardı. Çok büyük işkenceler ediyor, dövüyorlardı ama bugünkü gibi askılar filan yoktu. Mesela "bak sen şunları şunları söylemişsin" derlerdi. Reddedince, bir şey söylemeyince yatırın falakaya derlerdi. Yani illa kabul ettirecek sana. Sık sık yüzleştirmeler yaparlardı. Mesela ben söylemişim, senin adını vermişim; sen biliyorsun bunu, bana hakaret ediyorsun orada, ne zaman bunları söyledim, ne zaman nerede gördüm diye bağırıp çağırıyorsun. O zaman işte, yatırın ikisini birden dayağa diye bağırıyorlar. Yani çifte falaka... Anlatabiliyorum değil mi? Ama bir daha söylüyorum çocuklar, imha siyaseti, kitle olarak yok etme meselesi yok.

E L İ F T O L O N

Nurdan Gürbilek: Gözaltı ile hapishane arasındaki farktan başlıyalım istersen. Buna bağlı olarak, gözaltından hapishaneye geçişte yaşanan rahatlama 80 sonrası için ne ölçüde geçerli? Ya da, 12 Eylül'den sonra uygulanan politikaların gözaltı ile hapis arasındaki farkı azaltıp hapsin kendisini bir gözaltına çevirdiğinden söz edebilir miyiz?

Elif Tolon: Şubeye, gözaltına girildiği zaman, sorgu ve işkence günleri bir an önce bitsin de hapishaneye gidilsin istenir. Sivil hapishanelerse askerilere göre tabii daha rahattır. 71 dönemi için gözaltı-hapishane farkı daha çok geçerli; 80 için aynı şeyi söyleyemiyoruz. Hele, Diyarbakır Hapishanesi çok farklı. Burda şube ile hapishane tamamen iç içe, zaten binaları da yan yanadır. Genellikle, insanların hapishaneden şubeye gözaltına götürülmeleri şöyle olur: Siz arkadaşınızı vermek istemezsiniz, barikat kurarsınız, dövüşürsünüz, onlar zorla alır götürürler. Zordur. Diyarbakır'da ise, insan ne zaman göz altında, ne zaman hapishanede bu hiç belli değil. Ve başka yerlerde, gözetimden hapishaneye gelişte bir ölçüde yaşanan rahatlama, orada söz konusu değil. Onun için Diyarbakır'ı özel olarak ele almak gerekiyor, çünkü 71'de de Diyarbakır, ya da Diyarbakır merkezli Güneydoğu bölgesi çok özel bir durumda, çok baskılı ve çok farklı; malum nedenlerden ötürü, orada Kürtlere karşı özel yöntemler uygulandığı için.

N.G.- Sen ne zaman, hangi hapishanelerde yatmıştın?

E.T.- 71'de Maltepe'de, Selimiye'de ve Sağmalcılar'da, 80'de ise gözetimden sonra doğrudan Metris'e gittik ve sonuna kadar orada kaldık.

N.G.- Gözaltı ile hapis arasındaki ayrıma dönersek, bu bakımdan 71 ve 80 dönemlerini karşılaştırabilir misin?

E.T.- Tabii 80 sonrasında büyük bir değişiklik oldu. Ben yatılı okudum ve 71'de hapishaneler bizim için yatılı okuldan çok farklı değildi. 71'de çarçabuk işkence edildik biz, olaylar çok hızlı gelişti, biz de hızlı bir süreçten geçirildik. Zaten o zaman gözaltı süresi 3 ay değildi, daha azdı. Önce Selimiye'ye, daha sonra da Maltepe'ye gittik. Biz bir grup kadındık: Jülide Aral, Seçkin Cılızoğlu, daha sonra Azra Erhat, Matilda Gökçeli, Magdi

Eyüboğlu... Maltepe'ye gittiğimizde erkeklerle yan yanaydık. Daha sonra bize özel bir bölüm ayırdılar, yukarıda, bütün Maltepe'yi, denizi, Adalar'ı görebildiğimiz bir yer. Orada kitabımız var, pikabımız, plaklarımız var, kedilerimiz var, boyalar, makas, iğne, iplik var. 71 böyleydi. 80'se, biliyorsunuz askeri hapishaneler, gözaltının neredeyse devamı haline getirilmek istendi. Sırası gelmişken şunu söylemek istiyorum: Bütün baskılara ve bazı dönemlerdeki geri çekilmelere ve yenilgilere rağmen, siyasal tutuklular için her zaman bir okul işlevini gördü hapishane. Bunun zaten genel olarak böyle olduğunu düşünüyorum, yoksa bizim dönemimize mahsus birşey değil. Yani budama, teerit etme ve ıslah etme amaçlarını biz daima tersine çevirdik.

İskender Savaşır: 71'deki sorgulamalarla ilgili Ertuğrul'un (Kürkçü) söylediği birşey vardı; o dönemdeki sorgulamaların, işkencelerin amacı daha çok bilgi almaya yönelikken, daha sonra işkencelerin giderek kırmaya, bilgi almaktan bağımsız olarak insanların kişiliğini zedelemeye dönüştüğünden söz etmişti...

E.T.- Doğru, haklısın. 71'de bir sürek avı içindeydiler. Dolayısıyla hedefledikleri şey hemen bilgiyi edinmek ve icabını yapmaktı. İkinci olarak, örneğin 51 Tevkifatı'ndan bu yana çok süre geçmişti ve siyasal tutukluları sorgulama bakımından, bugünle karşılaştırıldığında tecrübesiz sayılırlardı. Dolayısıyla o zaman onlar için önemli olan, "olayların failleri"ni yakalamak ve onları tutukevine göndermek, belli başlı kişileri yakalayarak hareketi söndürmek, zaafa uğratmaktı. 80 dönemi, tabii 71'e göre çok daha kitlesel ve artık politika, kitlesel bir vazgeçirme, teslim alma politikasıdır. Bir de, gene 71 için, İstanbul ile Ankara arasındaki farktan söz etmek gerekiyor. Ankara'da Mamak'ta yatan arkadaşlarımız bizden farklı olarak şöyle bir muameleyle karşılaşmışlardı: Komutanım diyeceksiniz, sıraya duracaksınız, sayım vereceksiniz, yemek duası okuyacaksınız ya da yemeği selamlayacaksınız gibi, yani siz askersiniz dendi onlara. Demek ki, "siz askersiniz" meselesi daha 71'de gündeme alınmış, yönetmeliklere geçmiş bir politika, ama ancak Mamak'ta, o da kısmen uygulanabildi. Bunda biraz da bizim o zaman orduya bakışımızın rol oynadığını düşünüyorum. O zaman hepimiz Kemalizm'le yan yana, bir bulaşıklık içinde olduğumuz için, "yarbayım", "albayım" ya da "komutanım" demek bize hiç de aşağılayıcı birşey, bir zul olarak görünmüyordu. Söyleyiveriyorduk ve bunun da getirdiği bir yumuşaklıkla, o çıkartılan yönetmelik tam olarak uygulanmadı. İstanbul'da ise, Maltepe, Mamak'tan çok farklı, tabii Diyarbakır'dan da çok farklıydı.

İ.S.- Benim merak ettiğim şeylerden biri, sorgu ve işkence sırasında gözbağı kullanılmasının Türkiye'de ne zamandan itibaren başladığı. Sizi, özel ekipler mi sorgulamıştı?

E.T.- Birinci şube zaten özeldir, biliyorsun. Fakat 71'de, 80'deki gibi her parti

veya örgütlenme için özel olarak görevlendirilen ekipler henüz yoktu. 80'de biz gözaltına alındığımızda bizi sorgulayan özel ekip TDKP hakkında, temel yaklaşımlarımız hakkında etraflı bir bilgiye sahip görünüyordu. Hatta sorgulama sırasında, hatırlıyorum, bu kadar çok yayını izlemekten ötürü zorlandıklarını söylemişlerdi. 71'de bu tür özel ekipler yoktu ama mesela Madanoğlu davası için Erenköy'deki ekip özel bir ekip gibi görünüyor. 71'de işkence usulleri de bugünkü kadar çeşitlenmiş değildi. Odaya girdiğinizde bir dizi sopa görüyorsunuz, kalından inceye, kızılcık sopasına doğru sıralanmış...

İ.S.- Gözünüz bağlı değil miydi?

E.T.- Hayır, ben 71'de Sansaryan'da falakaya yattığımda gözlerim açıktı, bunu nasıl açıklayabiliriz bilmiyorum, çok rahattılar, benim kalbimdeki bir sorundan ötürü bir doktor geldi, ne kadar dayanabileceğime bakmak için, gözlerim hep açıktı, ben bütün bu insanları tanıyorum. Evet, bunu daha önce hiç düşünmemiştim, gerçekten gözümüz bağlı değildi.

N.G.- Gözbağı uygulaması ne zaman başladı?

E.T.- 70 döneminin sonlarında giren arkadaşlarımızın şu meşhur Erenköy'deki köşke, kontr-gerillaya götürülen arkadaşların artık gözleri bağlanıyordu.

İ.S.- Bu adamların psikolojik işkence denen şeyi uygulama, elde ettikleri psikolojik bilgiden yararlanma, o bilgiyi gözaltı sırasında kullanma yetenekleri ne? Örneğin, hangi bilgilere özellikle başvuruyorlardı?

E.T.- Tabii klasik bütün yöntemleri uyguluyorlardı. Yumuşaklık ve sertliği yan yana kullanıyorlar. Daha önce edinilmiş bilgilere dayanarak sizi bütünüyle çökertmeye çalışıyorlar. Yaşadıklarıma ve dinlediklerime bakarak en çok kullanılan psikolojik yıpratma yönteminin şu olduğunu söyleyebilirim: Sizi örgütlenmenin çöktüğüne inandırmaya çalışırlar, sorumlu kademedekilerin, hayranlık duyulan önde gelen kişilerin veyahut yakınlarımızın konuştuğu söylenir. İnanca, insani sıcaklığa, dayanışmaya, güvene ve dostluğa vururlar. Bütün bu değerleri yitirmemiş olan bir ülkede kendileri bakımından isabetli bir seçim. Tabii buna hem Türkiye'deki hem dünyadaki sosyalist güçlerin ve ülkelerin zayıfladıklarını ekleyerek. Kaybettiniz, derler kısacası. Sosyalizm ülküsünün çıkışı yoktur. "Zayıf"ı belirtince tabii kim "güçlü"ymüş onu da söylemek gerekiyor. Şöyle denir: "Evet, siz bir yeraltı teşkilatısınız, şimdi bildiklerimiz diyelim bunun yüzde beşi, ya da yüzde yirmisi olsun, ama emin olun ki biz de çok güçlü bir teşkilatız ve biz bu işi bitireceğiz." 80'deartık iş ciddiydi; bir karşı-teşkilatla karşı karşıya geldik.

İ.S.- Bütün bu söz ettiğimiz gözetim içinde, gözetleyenlerle gözetlenenler

tam olarak kopuyor mu, yani gözetlenenler bütün toplumsal meşruiyetini kaybetmiş, fişlenmiş bir "kara koyun" durumunda mı, bu duygu var mı?

E.T.- Hayır. Şöyle bir örnek vermek istiyorum. Biz toplu yakalandığımız zaman bunu onlar büyük bir başarı saydılar. Çünkü örgütün yönetim kademesini ele geçirdiklerini düşünüyorlardı. Ve Şube'de, o zamana kadar kullanılmayan bir bölümü açarak, her birimizi tek kişilik özel hücrelere koydular. Özel nöbetçilerimiz vardı. Bize gelen nöbetçilerden bazıları, göçmen bürosundan gelmeydi. İçlerinden biri Nakşibendiydi, biri musiki cemiyetlerinde müzik tahsil etmiş, müziğe çok meraklı biriydi. Biz onlarla konuşabildik. Arkadaş olabildik. Üç ay kadar sonra şubeden mahkemeye götürülürken, bu kişiler özel ekibimizin önünde bize sarıldılar, tespih vs. gibi hediyeler verdiler, hapishanede bizi ziyaret edeceklerini söylediler ve tabii bütün bunları bazı şeyleri göze alarak yaptılar.

İ.S.- Koğuştaki hayat bakımından, konuştuğumuz iki dönem birbirinden nasıl ayrışıyor?

E.T.- Birinci dönemdeki esas amaç, sizi oraya kapatmak, tecrit etmek ve bu yolla hareketi söndürmekti. Bunun dışında, her kitabı okuyabilirsiniz, mahkeme kararıyla yasaklanmış olmadığı sürece. Birçok imkânlarımız vardı; istediğimiz zaman havalandırmaya çıkabilirdik, her türlü yiyecek girebilirdi içeri vs... 71 için bir de şunu belirtmek gerekiyor; o zaman, bütün dünyadaki dalgayla da bağlantılı olarak, Türkiye'de de devrimciler, halk tarafından, aydınlar tarafından büyük bir sempatiyle karşılanıyordu. Diyelim Maltepe'deki albaylar, yarbaylar bir bakıyorlar Yaşar Kemal, Oğuz Aral ya da Altan Erbulak ziyaretimize gelmiş ve ziyaretlerin ardı arkası kesilmiyor. Bütün bunlar cezaevi yönetimini etkiliyor. Ankara'da da Deniz'lerin ayrı bir saygınlığı var, en yüksek komutan onların ziyaretine geliyor, onlar sayım vermiyorlar, cezaevi müdürünü yataklarında karşılıyorlar vs. 71 için sizi oraya kapatmış olmalarından, tecritten söz edebiliriz. Yani 80'lerdeki durumla karşılaştırılamaz.

İ.S.- Ben daha çok hapishanedeki iç ilişkileri merak etmiştim.

E.T.- 71'de de gruplar ayrılmıştı. Ama kadınlar bakımından anlatacak olursam, bu gruplar içinde olmayan çok insan vardı. 80'e geldiğimizdeyse gruplar çok kemikleşmişlerdi, kendi aralarındaki ayrılıklar ve hatta düşmanlıklar artmıştı. Bu yüzden de içerde nasıl bir şey ortaya çıkacağı merak konusuydu, insan bu bakımdan tedirginlikle giriyor içeri. Örneğin, o zaman kadar TKP'lilere karşı çok sertsin ve şimdi içeride onlarla yan yanasın. Erkekler bakımından durum biz kadınlara göre biraz daha farklı gelişti. Onlar ayrılıkları çok daha fazla korudular; bu biraz da onların aynı yerde kalmamalarından kaynaklanıyordu. Çok büyük gruplar halinde hapse girdiklerinden, bir grup bir

koğuşta, bir başkası başka koğuşta kalıyor. Fakat biz, sayıca az olduğumuz için biraradaydık ve oradaki direnişi birlikte örgütlemek zorundaydık. Onun için kadınlar, birarada olmaları ve baskı altında birbirleriyle yakınlaşmalarından dolayı, birlikte davranabilen, birlikte dövüşen, bütün bu süreç içinde birbirine yakınlaşan bir grup oluşturdular ve nihayet bu yakınlaşmayı kısmen dışarıya taşıyabildiler.

İ.S.- Çok cahilane bir soru sorayım. Koğuşlarda kaç kişi vardı?

E.T.- Kadın koğuşları daha kalabalıktı. Sayımızın 35'i, hâttâ 40'ı bulduğu olurdu, ama 20 cıvarı normaldir. Erkek koğuşları Metris'te ortalama 16 kişilikti. Bu yüzden erkeklerin ortaklaşa hareket etmeleri daha güç olabiliyor. Kadınlarsa grup farkı gözetmeksizin topluca kararlar alabildiler, erkeklere müdahale etmeye çalıştılar, "hayır, bu iş böyle olmasın, bizim düşüncemiz şudur" diye bir çok konuda ısrar ettiğimizi hatırlıyorum.

N.G.- Hazır, kadın mahkûm olmanın farklılığını konuşurken, şunu sorabilir miyim? Hapishane müdüründen erine, uzman psikoloğuna kadar erkeklerin işlettiği bir mekanizma içinde bir kadın olarak kapatılmış olmanın farklılığı nasıl birşey, ya da bu böyle yaşanıp böyle dile getirilebiliyor mu? Ya da bunun ön plana çıktığı durumlar oldu mu?

E.T.- Şimdi buradan, gözalu ve cezaevinde kadın olmaklığımızdan ötürü maruz kaldığımız baskıları dile getirebiliriz artık. Yaşadığımız dönemde ise 71 için ve 80 Metris için söyleyebilirim, feminizmi hiç bilmiyorduk biz. Bakışımız tamamen sınıfsaldı.

İ.S.- Şimdi, öyle söylediğinde sanki bu sefer de bugünün kadınlık tarifini mutlaklaştırıyormuşsun gibi geliyor. Elbette o gün kadınlık meselesine öyle, yani bugün bakıldığı gibi bakmıyordunuz. Ama yine de bütün olanı biteni bir kadın olarak yaşıyordunuz. Şimdi, bugün buradan baktığında, hapishaneyi bir kadın olarak yaşıyor olmanın o gün ne anlama geldiği hakkında birşey söyleyebilir misin?

E.T.- Mutlaklaştırmak mı? Öyle mi görüyorsun? Sovyetler ve Çin'deki parti kongre ve konferanslarını televizyonda izlerken, dizi dizi erkek resimleri karşısında dehşete düşüyorum ben. Sosyalizmin teorisinin bu çok eski, çok köklü egemenlik sistemi; cinsiyetçi sistem konusunda bizi bir körleşme içinde tuttuğu açık değil mi? Öyleyse neden çubuğu bu tarafa bükmeyecekmişiz? Sonra yeniden bu konuda konuşmak üzere soruya dönersem, kadın olarak gözaltını ve hapishaneyi yaşamak da işte şudur: Bir kere ne diye kadın işleri dururken, üstelik önemli bir erkek işine, siyasete bulaşıyorsundur. Sonra özel hayatın didiklenerek aşağılanırsın. "Seni ayartıcı". Gözaltında sarkıntılık sıradandır, tecavüz ise görülmez değil. Dahası anneniz sizden haber

alabilmek için 1.Şube müdürüne giderse mesela, olur ama bir öpüşe de rıza göstermesi gerekiyordur... Öte yandan cezaevinde ve mahkemede rabıtalı hareket etmek, rabıtalı giyinmek elzemdir. Zinhar yüksek sesle gülünmez, mesela göz boyanmaz, papara hazırdır. Sonra kişiliğiniz ve cinsiyetiniz silinerek korunursunuz; "bacınız olur". Veyahut rızanız hilafına "yengeniz olur" vb... İskender, kadın olarak gözaltını, hapishaneyi yaşamak da kibarca ve kısaca budur.

N.G.- Kadınların gardiyanları hep kadın mıydı, erkek gardiyanlar da var mıydı?

E.T.- 71'de gardiyanlar kadındı, sonradan erkek gardiyanlar da oldu. 80'de Metris'te kadın polisler vardı.

İ.S.- Kadın gardiyanlarla, demin Nurdan'ın sözünü ettiği tamamen erkeklerin yönettiği bir yerde tutuklu olmak bakımından, onlarla ayrı bir bağ kurulduğu, ya da erkek gardiyanlardan size karşı bir talep geldiği oluyor muydu?

E.T.- Hayır. Ama, sivil-cezaevlerinde uzun süreler kalınmışsa, kadın gardiyanlarla yakın ilişkiler içine girilebildiğini biliyorum. Erkek gardiyanların bize nasıl baktığına gelince, biz 71'de dünyayı değiştirme düşüncesiyle o kadar meşguldük ve o kadar buna tutkuyla bağlıydık ki, başka şeyleri farkedemiyorduk belki de. Örneğin, Sağmalcılar'da çok ağır bir spor yapıyorduk; Japon sporu filan derken biz işi iyice geliştirdik ve basbayağı askeri eğitime benzeyen bir spor yapmaya başladık; yerlerde sürünüyoruz, birbirimizi kaldırıp atıyoruz... Bir süre sonra baktık ki çatıda jandarmalar bizi seyrediyor. Biz o zaman "vay canına, bunlar şimdi bizden amma korkacak" diye düşündük; bizi kadın olarak izlediklerini hiç düşünmedik doğrusu. Tuhaftır, gerçekten de bir süre sonra gardiyanlar arasında, kızların müthiş eğitim yaptıkları, isyan çıkarsa çok dikkatli olmak gerektiği söylentileri yayılivermişti.

N.G.- Daha önce hapishanenin okul işlevini gördüğünü, oradaki tecrit ve ıslah girişimlerinin tersine çevrildiğini söylemiştin. Şu "ıslah" kavramı üzerinde biraz durabilir miyiz? Örneğin, Foucault bizim bu sayıda yayımlayacağımız yazısında, Batıda hapishanelerin, esas olarak mahkûmları ıslah etmeye yönelik, başından itibaren bunu tasarlayan, mahkûmları olduklarından başka birşeye, yararlı bireylere dönüştürmeye çalışan kurumlar olarak doğup geliştiğini söylüyor. Dolayısıyla, en azından 19. yüzyılda Avrupa'da, hapishanenin yalnızca özgürlükten menetmeye değil, kapsamlı bir ıslah mekanizmasına dayandığından söz etmek mümkün. Benim tartışmak istediğim, bu mekanizmanın Türkiye'de ne kadar geçerli olduğu ya da herhangi bir şekilde geçerli olup olmadığı. 12 Mart sonrasında olsun, 12 Eylül sonrasında olsun, Türkiye'de hapishane yönetiminin mahkûmları ıslah etme gibi bir ta-

sarısı ya da girişimi olduğundan söz edebilir miyiz? Yoksa, buradaki amaç, daha çok, tehlikeyi bertaraf etmek, ya da yok etmek olarak mı tanımlanabilir?

E.T.- 70'ler için asıl amacın, sosyalistlerin ideolojik ve siyasal etkinliğini kırmak, örgütlenmeleri dağıtmak olduğunu söyleyebiliriz sanıyorum. Fakat 80'lerde amaçlanan, artık yalnızca sizi budama ve tecrit değil, asıl kitleselliği içinde sosyalistleri son derece ağır baskılar altında "yoldan çevirmekti". 80'de devlet bütün araçları kullanarak, yani öldürme, sakat bırakma, sürekli dayak, sürekli aşağılama, sürekli gözaltı, pişmanlık yasası, seneler süren kitap, gazete, mektup ve görüş yasakları vb. ile devrimcileri, sosyalistleri tamamen teslim almak amacını güttü. Bence, zamanla anlatılıp yazıldıkça ortaya çıkacak, başta Diyarbakır, Mamak ve bazı dönemler Metris'te yaşananlar pekçok örneğini okuduğumuz Hitler dönemi vahşetinden farksızdır. Bu ıslah mı? Nurdan bilmiyorum, Foucault buna ıslah mı diyecektir?

N.G.- Diyebileceğini sanmıyorum. Çünkü Foucault'nun anlattıklarıyla Türkiye'de yaşananlar arasında, hem hapishane yönetiminin politikası, hem de mahkûmların kimliği bakımından oldukça önemli farklar var. Bununla ilgili olarak şunu sormak istiyorum: Türkiye'de hapishanelerle ilgili en sık söylenen sözlerden biri, hapishanenin insanın şahsiyetini yok etmeyi amaçladığı, birey olma hakkı tanımadığı yolunda. Oysa Batı'da, örneğin 19.yüzyılda Avrupa'da yaşanan türden bir "ıslah", mahkûmların öncelikle bir "birey" haline getirilmelerine dayanıyor. Acaba burada yalnızca bir kavramsallaştırma farkı mı söz konusu, yoksa Batı ve Türkiye hapishaneleri ve toplumları arasındaki önemli bir farklılıktan mı söz etmeliyiz.

E.T.- 80'de bizden, inançla bağlı olduğumuz bütün değerleri ayaklar altına almamız istendi. Sistemli zorun amacı buydu. Yani "Kahrolsun sosyalizm", "emret komutanım", itiraf ve eleverme. Fakat tabii, hangi gruptan olursan ol, hayır yahut evet diyecek olan sen *kendinsin*. İşkence ve dayak karşısında, açlık grevinde, psikolojik yıpratmalarda ve her türlü imkânsızlık karşısında ve sonra koğuştaki kollektif yaşamda ortaya koyduğun tutum da nihayet senin kendi kişisel tutumundur. Öyle ise bu kişiliği zedeleme ve yoketme politikasının tersten, hepimize kendi kişiliğimizi geliştirme imkânı verdiğini söylemek yanlış olmaz sanıyorum. Fakat bu herhalde Foucault'nun hapishanelerinde uygulanandan farklı bir yöntem.

N.G.- Evet. Herşeyden önce, Batıdaki hapishanelerin muhataplarıyla Türkiye'deki hapishanelerin muhatapları çok farklı. 18. ve 19.yüzyılda Batıdaki hapishaneler son derece "amorf" denilebilecek bir kitleyi ıslah etmeye çalışıyor. Türkiye'de ise "amorf" ya da "şekilsiz" bir kitle değil, daha çok teşkilat üyeleriyle karşı karşıya hapishaneler. Batı'nın da kendi "terörist"lerine karşı izlediği siyaset de ıslah değil sanırım...

İ.S.- Evet, Almanlar da hiçbir zaman Beider Meinhoff'u ıslah etmedi, imha etmeye çalıştı... Türkiye'deki durumla ilgili olarak belki şu söylenebilir: Adalet Bakanlığı aslında ıslah etmeyi ister, ama hapishane yönetimi de olay çıksın istemez. Örneğin, adi mahkûma esrarını, siyasi mahkûma kitabını verelim, o zaman bunlar olay çıkartmaz. Böyle bir şeyden, yani cezaevi yönetiminin de aslında mahkûmlarla bir hayat tarzı kurmaya teşne olduğundan söz edilebilir mi?

E.T.- Evet, bu tür örneklere de rastlıyoruz. Ama 80'lerde çok sistemli bir baskı söz konusu. Artık cezaevi yönetimi, onların yardımcıları, cezaevi psikologları, görevli yüzbaşılar, hepsi son derece bilinçli olarak seçilerek oralara gönderilmiş kişiler. Hatta erler bile öyle, belli yerlerden, örneğin Yozgat'tan, seçilmiş ve yetiştirilmiş kişilerdi. Biz Metris'te bizzat erlerin, bazı insanları tespit ettiklerini, ailelerinin adreslerini aldıklarını, kendi teşkilatları için bilgi topladıklarını farkettik.

İ.S.- Başlangıçta bu konu üzerinde düşünürken, kendimize sorduğumuz sorulardan biri, Türkiye'nin 80'lerden itibaren Batıya benzemeye başlayıp başlamadığıydı. Bence, şimdiye kadarki konuşmalardan yola çıkarak hapishane ölçeğinde benzemediğini söylemek mümkün. Çünkü burada ıslahtan değil, imha siyasetinden söz etmek daha doğru görünüyor. Ama disiplin mekanizmasının topluma yayılması açısından —muhtarlardan yararlanma, güvenlik soruşturmaları, pasaport verip vermemeler, fişlemeler vs.— ya da toplumun daha disipline kılınması açısından giderek batıya bir benzeme var sanırım.

E.T.- Evet, biz belki de 71 gibi düşündüğümüz için istihbarat mekanizmasını pek ciddiye almadık. Yakalandığımızda bize şunu söylediler, "şu anda teşkilatınızın dokuz önemli noktasına girmiş bulunuyoruz." Bunun doğru olup olmadığı bir yana, çok uzaktan çekilmiş bir çok fotoğraf ve bilgi vardı ellerinde. Bu bakımdan biz, acı ama birçok dersler çıkarabileceğimiz bir tecrübe yaşadık. Teknik açıdan da bizim sandığımızdan çok daha donanımlılar. Bu açıdan Batı'ya giderek benzediğimizi düşünüyorum.

İ.S.- Biraz önce psikologlardan söz ettin, bunların nasıl bir işlevi var?

E.T.- Bu adamlar 80'lerde anketler yaptılar, biz bunlara katılmadık. Siyasi kimliklerini korumalarına rağmen, yönetimle iyi geçinmek isteyen bağımsız koğuşlarda grup terapisi gibi çalışmalar yaptılar. Tabii, bizimle de ilişki kurmak istiyorlardı, ama bu bizim reddettiğimiz bir ilişkiydi.

N.G.- 80'lerde, bu psikologlar dışında, mahkûmlar üzerine araştırma ya da anket yapan uzman kimliğinde kişiler var mıydı? Bunu şununla bağlantılı olarak soruyorum. Üç dört yıl önce *Nokta* dergisinde, İstanbul'da "Cezaevindeki Teröristlerin Rehabilitasyonu Sempozyumu" diye kapalı bir toplantının

yapıldığı haberi yer almıştı. Adalet Bakanlığı'nın yönetiminde çeşitli Amerikalı "terörist" uzmanları, doktor ve psikiyatristlerin, Turhan İtil'in, Ayhan Songar'ın vs. katıldığı, bazı ıslah ve tedavi tekniklerinin, örneğin karıştırbarıştır politikalarının söz konusu edildiği bir toplantı. Hapishanede bu tür bir projeye yönelik bir araştırma oldu mu, ya da bu tartışılan politikaların sonuçları ne oldu?

E.T.- Benim anlattıklarım da sanıyorum bütün bunların ön çalışması niteliğinde.

İ.S.- Peki, bu psikologlarla muhatap olmama kararı nasıl alındı?

E.T.- Yönetim size birçok şey sunuyor, psikologlarını, kütüphanesini; size boya, marangoz aletleri vs. de veriyor. Ama bütün bunlar, sizin teslim olmanıza yönelik. Dolayısıyla siz "hayır" dediğinizde, bütün bağları koparıyorsunuz.

İ.S.- O zaman psikologlar, bütün bunlar arasında bir imkân olarak algılanıyor.

E.T.- Ama tabii onların, Nurdan'ın sözünü ettiği türden ıslah metotlarını geliştirmek, bizlerin kişiliklerini daha detaylı olarak bilmek gibi bir amaçları var. Bir ara, yönetimin biraz yumuşadığı bir dönemde, biz çocuklarımızla açık görüş istedik, ben de bir dilekçe yazdım, bayramda açık görüş yapabilmemiz için. Çünkü oğlum ilk defa görüşe geldiğinde, yere oturup uzun süre protesto etti. Halası benimle konuşmaya zorladığında, "hayır ben annemi demirlerin ardında görmek istemiyorum" diyor. İşte, bunun da etkisiyle, dilekçe biraz da duygulu bir dille yazılmıştı. Bir süre sonra cezaevi müdürü görüşmek üzere beni çağırdı. Yanında yardımcısı, bir de sakallı, elinde piposuyla bir adam karşıladı beni. Dilekçeden çok duygulandıklarını, kendilerinin de açık görüşten yana olduklarını filan söylediler. O zaman, o psikolog da, bir hastanede çalıştığını ve burada tutuklularla konuşmak istediğini söyledi, sanıyorum daha sonra grup terapilerini fiilen yürüten kişi oydu.

İ.S.- İstersen, bir de şunu konuşalım; dışarı çıkman nasıl birşey? 71 ve 80'i bu bakımdan da karşılaştırabilir misin?

E.T.- 71'de çıktığım zaman, sanki bir durakta otobüsten inmiş, bir başka duraktan yeniden biniyormuşum gibi geldi. Herhangi bir kopuş yokmuş gibi. Bu tabii 71'in romantikliği, yaygın kabul görmemiz, çıktığımızda da kabul göreceğimizi bilmemizle ilgiliydi. Çıkar çıkmaz da hatalarımızı ve neler yapmamız gerektiğini düşünmeye başladık. Ama 80 daha çok bir muhasebe dönemiydi; Türkiye ve sosyalizmin sorunları üzerine düşünme dönemi. Bir de şunu söylemek istiyorum: 71'in bana çağrıştırdığı şey delilik, 80'deyse

yalnızca ölümle karşı karşıyasınız. 71'de hapislere, işkenceye karşı çok hazırlıksızdık. Gerçeklik dünyasından kaçış ve kendine başka bir dünya kuruvermek bir kurtuluş yolu olarak ortaya çıktı. Erkekler için de çok örneği var, kadınlar için daha da çok, birçok arkadaşımız deliriverdi. 80'deyse herkes zaten hapse ya da işkenceye çok hazırlıklıydı. Bu yüzden içeri girildiğinde, başka bir dünyaya geçişle, delilikle hiç karşılaşmadık. Karşı taraf çok şiddetli bir saldırıya geçmiş olduğu için de daima ölümle karşı karşıya hissettik kendimizi.

İ.S.- Delilik dedin, hapishane yönetiminin tepkisi ne oluyordu böyle bir durumla karşılaşıldığında?

E.T.- Biz tabii uzun süre bu konuda onlara bir bilgi vermek istemedik. Kendimiz çözümleyebileceğimizi düşündük. Gerçi bir süre sonra kontrol edemez hale geldik ve zorunlu olarak tedavi olmaları kararına vardık, şimdi olsa, gene aynı karara varabilir miydim, bilmiyorum.

İ.S.- Biraz da, hapishanede kurulan ilişkiler, hapishane arkadaşlığı üzerine konuşabilir miyiz?

E.T.- Seneler önce Dostoyevski'nin *Ölüler Evinden Anılar*'ını okuduğumda, çok etkilenmiştim. Dostoyevski orada şunu söylüyordu: İnsanı ben çıplak olarak hapishanede görebildim. Tutukluluk hayatımdan sonra kitaba yeniden baktığımda, başka türlü düşündüğümü farkediyorum. Bizim için, yani bir grup içinde tutuklu bulunan insanlar için çıplak olarak görünmek bir bakıma mümkün, ama aynı zamanda da mümkün değil. Çünkü grup üyesi, hapishanede kendi arkadaşları bakımından da gözetim altındadır. Gerçi dışarıda da grup kimliğiyle davranıyorsunuz ama dışarıda diyelim istenildiği kadar fedakâr olmasanız da bunu saklama imkânları fazladır. Oysa içeri girdiğiniz anda, en ideal biçimiyle grup kimliğine uymak durumundasınız, bu tabii çoğunlukla gönüllü bir tutum. Çünkü sosyalistsiniz ve mükemmel bir sosyalist olmak istiyorsunuz. Bu bakımdan da insanı çıplak olarak yakalamak mümkün değil, çünkü artık o, olması gerektiği gibi davranmaktadır. Böyle bir tutumun tabii, insana kazandırdığı birçok olumlu özellik de var. 71 dönemi olsun, 80 dönemi olsun, kollektif hayatın, dayanışmanın, kardeşliğin yaşandığı, öğrenildiği dönemlerdi bizim için. Aslında olması gerektiği gibi davranmaya çalışmak, diğer tutuklular için de geçerli. Çünkü onlar da hiyerarşinin bir katındalar. Örneğin bir katil, beş kişiyi öldürmüş biri, bir hırsızın dayanamayacağı şeylere orada dayanmak zorunda hisseder kendini. Dostoyevski'nin haklı olduğu bir yan da var; 24 saat yan yana olmanın getirdiği bir tanıma var. İnsan kendini çok kontrol edebilir ve sosyalist bir kimliğe göre davranabilir, ama çok kısıtlı şartlarda belki elmanın büyüğünü almak isteyecek ve alıvereceektir. O zaman da bunu mutlaka biri görecektir.

İ.S.- İnsanların aynı zamanda kendi grubunun gözetimi altında olduğuyla ilgili söylediklerinde, belki de kritik konu şöyle birşey: İnsanlar orada, belki de 80 öncesi tarihin hiç hazırlamadığı kadar sert bir baskıya maruz kalıyor. Bu noktada ona karşı çıkmak için, kendi aralarında belki de aynı derecede sert bir iktidar mekanizması, bir güç odağı oluşturdular. Hatta belki koğuşta oluşturulan güç odağının kendisi, sonunda hatırı sayılır bir baskı aracı haline geldi. Ama gene de koğuşun uyguladığı baskıyla devletin uyguladığı baskı arasında bir fark var. Bu farklılığı anlatabilir misin?

E.T.- Şimdi İskender, koğuş baskısı değil de grup baskılarından söz edebiliriz. Öte yandan gruplar tarafından, mesela gönüllülük esası yerine tayin, veyahut mesela ağır hastaların dahi doktora çıkmama, grup kararına uyma zorunluluğunda kalması gibi uygulamalara yol açan anlayışlar, bence içerdeki zorun dozuna karşı ortaya çıkmış değil. Tersine dışardan taşınmış anlayışlar bunlar. Öyle değilse, 80 öncesi sosyalist gruplar arası diyalogsuzluğu, sertliği hatta düşmanlığı nasıl açıklayabiliriz? Gruplar kendi içlerinde bu kadar taşlaşmamış olsalardı, fikri bir çeşitlilik ve canlılık içinde bulunsalardı hem 80'de cezaevlerindeki bazı sorunları yaşamamış olurduk, hem de şimdi bu kadar konuşulan birlik'in çözümünde sanırım başka bir noktada olunurdu... Cezaevi politikalarının sertliği karşısında birleşik bir güç odağı oluşturduk biz, haklısın. Bu ihtiyaç o zamana kadar başaramadığımız birşeye yol açtı: Bütün grupların diyaloğuna ve çoğu zaman ortaklaşa hareket edebilmelerine. Çünkü baskı öyle yoğun ve sürekliydi ki, ancak bütün güçleri birleştirerek karşı durabilirdik. O zaman, yani durumun aşikârlığı ve acilliği karşısında bu güçlülüğe, grupların katılığı, ki bu da her grupça kendi güçlülüğü olarak algılanır, zorunlu bir kırılmaya uğratılarak ulaşılabildi. Galiba başka bir noktaya geldik. Grup baskısı, tabii demokrasi sorunu ile ilgili... Bunu şimdi burada konuşabilir miyiz, bilmiyorum.

S E Z A İ S A R I O Ğ L U

Ben 1983 20 Mart'ından başlayarak önce yaklaşık 30 günlük bir Gayrettepe süreci, peşinden 15-20 günlük bir Selimiye süreci yaşadım. Böylece Selimiye ilk deneyimim oldu. Daha sonra bir yıla yakın Metris, Metris 'ten sonra Sağmalcılar'a sürgün, Sağmalcılar'da 5 aylık bir zorunlu ikâmetten sonra Erzincan'a gidiş, Erzincan'da 3-4 ay 1 No.lu Cezaevi, sonra 2 No.lu Cezaevi ve oradan Samsun; Samsun'da yaklaşık 2,5 yıl kaldıktan sonra tekrar Erzincan ve Erzincan'dan tahliye. Bu arada ekstra olarak bir de 1983 Eylül ayında Sinop Hapishanesi'nde 15 günlük bir sorgu ve mahpusluk süreci yaşadım ben. Sinop'ta 12 Eylül'den sonraki sorgular mahpusanenin özel yerlerinde yapılmaktadır; bu yüzden özel bir önemi var orada yaşanan sürecin. Toplam 5 yıllık, tam 5 yıllık bir süreç, bir cezaevleri süreci.

Şimdi İstanbul'da 12 Eylül'den sonra değişik tip cezaevleri görüyoruz. Kozlu var, Alemdağ var, işte bunun dışında Metris açılıyor, Davutpaşa kışlası var. Daha sayılabilir. Değişik türden cezaevleri var ama son yıllarda zaten basından da izlendiği gibi iki temel yerde odaklanmış durumda. Biri Metris diğeri Sağmalcılar şeklinde. Cezaevlerindeki mücadeleler 82'den itibaren Metris ağırlıklı iken daha sonra Sağmalcılar Özel Cezaevi'ne yöneldi devlet. Özel bir politikayla, özel bir mimari tarz kullanarak ve özel eğitim görmüş unsurlarıyla. Tanıdığım yüzbaşılar arasında Amerika'da filan eğitim görmüş olanlar vardı. Gerilla ilişkilerini hatırlatan değişik bir yönetme-yönetilme ilişkileri vardı. Merkezi Sağmalcılar'a taşıma projesi, devlet tarafından esas olarak Metris'teki Marksist tutuklu ve hükümlülerin (o dönemde genellikle tutukluydu), mücadeleye ivme kazandıran, devlete karşı süreci tersinden yaşatmaya çalışan önder unsurlarını kendi tarihlerinin reddine ikna ederek elimine etmeyi amaçlıyordu. Bu projeye bağlı olarak insanlar yavaş yavaş öbür tarafa, yani Sağmalcılar'a gittiler. Biz de alındık koğuşlardan. Her davadan 35 kişi. Gitmeden bir geçiş süreci yaşatıldı. 35 gün banyonun üzerinde hiçbir temizlik malzemesi ve devletin verdiği yiyecekler dışında hiçbir şey olmadan, 35 gün yataksız, yorgansız, çıplak (elbiselerimiz de yoktu), hainlerle yanyana bir koğuşta dönüşümlü olarak, yani fabrika sisteminde olduğu gibi üç vardiya halinde uyuyarak 35 gün yaşandı. Yanımızdaki hainlerin koğuşunda müzik seti bile vardı. 35 günlük bir tecrit sürecine sokulduk. Masa kadar bir odada 35

kişi yaşıyorduk. Diyelim ki 35 kişinin üçte biri on iki ila altı arasında uyuyordu, onlar kalkıp öbürleri... O arada da diğer arkadaşlar başka etkinliklerle uğraşıyordu. Kitap yok, kalem yok, hiçbir şey yok, teorik tartışmalar yapılıyordu, kesilmiş fotoğraflardan yapılmış kağıtlarla briç oynanıyordu ya da hamurdan yapılan satranç malzemeleriyle oynanıyordu. Gerçi iki günde bir kaptırıyorduk onları ama olsun.

İskender Savaşır: Müzik seti falan olan hainler dediğin kimlerdi?

S.S. Şimdi orada şunu kastediyorum: 12 Eylül'ün doğrudan doğruya teslim aldığı insanları. 12 Eylül'den sonra pek de başarılı olamayan bir kurumlaşma oldu. Bu kurumlaşmaya teslim olanlar, geçmişteki tüm değerlerini reddedenler basında da hain olarak anılıyor. Yani devletin esas olarak teslim aldığı insanlar.

İ.S. Pişmanlık yasasını mı kastediyorsun?

S.S. Tabii, pişmanlık yasasıyla teslim aldığı insanlar. Kavramsal olarak, terminolojik olarak, "hain" diye anılıyor onlar bizim literatürde. Bu burada dar anlamıyla ahlaki bir kategori olarak kavranmasın. Olay çok daha geniş boyutlu. İnsanların, yani 74-80 döneminde, gerek siyasal ve teorik bazda, gerekse pratik olarak sistemi reddeden insanların içersinden çok az bir kısmı baskılara, psikolojik mekanizmalara teslim oldular. Ama bunlar örnek gösterilmeye başlandı topluma. Müzik salonu, her türlü olanaklar onlara sağlandı. Bizim slip donlarımızdan başka veya çarşaflarımızdan yırtılma, kendimizin diktiği giysilerimizden başka hiçbir şeyimizin olmadığı, kitaplarımızın hiç olmadığı —kitapların Marksizmle ilişkisi belli— hiçbir şeyimizin olmadığı koşullarda, onlar, resim, müzik, mandolin, hava, su vs. gibi bir insana gerekli her türlü koşuldan bir ödül olarak yararlandırıldılar. Öyle bir kurumlaşma içersinde onlarla yan yana yaşamanın, hatta onların karşısında dayak atılmanın, işkenceden geçirilmenin, zaman zaman...

İ.S. Seyrediyorlar mıydı?

S.S. Tabii, şöyle oluyordu. İşte koğuşumuza geliyordu devlet, bildik mekanizmalarla arama yapacağız diye. Arama yapılacak hiçbir şey de yoktu, çıplak insanlar. Hamurları ezerek yaptığımız satranç malzemeleri veya fotoğraf kart parçalarıyla yaptığımız briç kartları. Çetin Uygur'un kulakları çınlasın, iyi briççidir. O arada o da gelmişti aramıza. Bunları almak, esas olarak insanları aciz kılmak, rahatsız etmek için gelirlerdi. Biz tabii aratmıyorduk. Direnmek hakkımızdı. Sopalarla bizi dışarı çıkarıyorlardı. Havalandırma var hemen koğuşun yanıbaşında, oraya çıkarıyorlar, zincir vuruyorlardı. Sadece donlarla, kurtulmuşsa bir de atletle, çırılçıplak insanlar askerlere karşı kendilerini savunurlarken, daha doğrusu savunamazlarken, onlar da seyrediyorlardı kendi

koğuşlarından. Öyle bir seyir içersinde onlar da bir baskı unsuru oluşturuyorlardı. Psikolojik bir zorlamaydı tabii bizim için bu.

İ.S. İstersen biraz hapishaneler arası bir karşılaştırmaya girelim. Yalnız ona girmeden önce şu Sağmalcılar'daki özel bina konusu ilgimi çekti. Hangi bakımlardan farklıydı o?

S.S. Mimarlar nasıl geliştirdiler bu işi, bilemem ama Türkiye'de artık bir E tipi cezaevi tipi var. Örneğin benim kaldığım cezaevlerinden Samsun, E tipi cezaeviydi; Metris Askeri Cezaevi E tipiydi; Sağmalcılar da E tipi cezaevinin başka bir modeliydi. Anladığım kadarıyla Avrupa'da, teknolojinin gelişkin olduğu ülkelerde değişik tipte cezaevi modelleri var. Bu cezaevi modelleri, değişik zaman dilimlerinde Türkiye'de de yerleşti. Sağmalcılar cezaevinin mimari tarz olarak özelliği şurada: Birincisi, yapılar bloklar arası iletişimi yalıtlama üzerine kurulmuş, yani bir bloktan diğer bloğa haberleşme olanaklarını asgariye indiren bir mimari tarzı var. Tabii şunu da hemen antiparantez söyleyeyim, böyle bir şey mümkün değil. Yani Marksistler Mors sistemleriyle, bağırma sistemleriyle şu veya bu engeli her koşulda kırabiliyorlardı. Ama böyle bir amaç var. Koğuşlar altı kişilik koğuşlardı, ikili üç ranza, daracık bir mekânda yaşıyorsunuz. Bir de tuvalet vs. var. O kadar. Bunun dışında da boydan boya bir blok, üzerinde yüzlerce tekli hücre. Havalandırma sistemi dar ve uzun bir koridor. Artı bir de bu mimariyi tamamlamak adına son dönemlerde yeni bir şey yapıldı. Bir arkadaşımız biraz edebi düzey tutturarak özgün bir şekilde şöyle anlattı olayı: Annesi mektupta sormuş "Oğlum güneşleniyor musunuz?" diye. Arkadaş "Kareli güneşleniyoruz anne," diyor. Annesi, ne demek kareli güneşlenmek anlayamıyor tabii. Olay şu: Bir gün komandolar teftişe geldi Sağmalcılar'a. Komando yüzbaşısının bir tanesi tırmanarak duvarın üstüne çıktı. Yani buradan tırmanıp kaçabilir bunlar demek istiyor. Ondan sonra havalandırmanın üzerine çelik kafesler yapıldı. Espri oradan. Orada havalanırken çıplak bedenler kareli yanıyordu. Kafes durumu.

İ.S. Altı kişilik koğuş normal değil, değil mi? Bildiğim kadarıyla koğuşlar genel olarak daha büyüktür.

S.S. Tabii. Örneğin Samsun'da benim yattığım cezaevi de E tipiydi, orada durum şöyleydi: Altta bir gazino var, yemeğin yendiği, tuvalet eklentilerinin olduğu... Yani günlük hayatın yatma dışındaki seyrinin olanakları var. Bir merdivenle çıkılan üst kat da yatakhane. Yani yatma ve diğer pozisyonlar ayrılmıştı. Zaten o ayırma üzerinde de çok kavgalar oldu ya. Yatakhane kapatma cezaları verildi, yatakhanede istediğin zaman uyuyamaz oldun. O tarzın da öyle negatif durumları vardı. Metris ise bir başka değişik. Metris'de 16 kişilik koğuşlar, yine yatakhanesi var, ama gazino dediğimiz, 16 kişilik masasıyla

küçük bir yer. Burada satranç oynanıyor, volta atılıyor. Kapıyı açıyorsunuz, 16 kişinin bitişik nizam yattığı ranza sistemi. Tabii en uygunu, yatakhane ve gazinonun, altı üstlü pozisyonların olduğu cezaevleriydi genelde. Çünkü yatma ve yemek pozisyonlarının ayrıldığı koşullarda bireyin —tabii yatakhane özel cezayla kapatılmıyorsa— kendini yeniden üretmesinin olanakları var. İstediği zaman dinleniyor, istediği zaman okuyor, istediğinde üst kata çıkıyor. Yani mekân yoğunlaşmasını parçalayabiliyor. Cezaevinin en zor yanlarından biri, bu mekân yoğunlaşması... X kentinde, X coğrafyasında, X modelinde yatacaksın diyor sana adam; ömür boyu ya da beş yıl, on yıl, her neyse. Onunla da kalmıyor, yine tekrar mekânı sınırlıyor. Onunla da kalmıyor, "Şu koğuşun şu kadarını şu saatte kullanacaksın, bu kadarını bu saatte kullanacaksın," diyor. Bazı yerlerde tuvaleti bile saatli kullandırtıyorlar. O zaman özgürlük, birey ilişkileri bağlamında değişik varyasyonlar ortaya çıkıyor. Örneğin Nâzım'ın şiirinde olduğu gibi. "Bugün Pazar, beni ilk kez güneşe çıkarttılar"daki gibi. Yani orada "yeryüzü, toprak ve karım, bahtiyarım," dediği gibi —yani aylar sonra hücreden çıkmış bir insan nasıl geniş bir mekâna doyumu estetize etmişse, orada ufak bir gökyüzünü görmek sizin için büyük bir mutluluk olabiliyor. Veya bir tuvaletin günde iki saat değil de, gün boyu açık olması insanın farkına varmadığı değerleri farketmesine, bir sürü ütopyalar üretmesine ve mutlu olmasına yol açabiliyor. İlginçtir, Samsun Askeri Cezaevi'nde tek başıma 28 gün açlık grevi yaptım. Bir sürü şeyin dışında şöyle bir ütopya ile de yaşadım: Buzdolabından çıkmış soğuk bir salkım üzümü yemek. Bu anlamda mekânların sınırlandırılmış olması, insanlarda daha bir genişleme, daha bir dünyaya açılma ve sınırlandırmaya karşı mücadele etme isteğini geliştiriyor.

İ.S. Şimdi şunu doğru mu anladım? Gazino ile yatakhanenin ayrışmış olması mı daha fazla imkân sağlıyor?

S.S. Cezaevinde demokratik bir istem diyeyim, aslında şu olmalı: Tutuklu veya hükümlü, yaşadığı mekânı tüm olarak kendisi denetleyebilmeli ve kullanabilmeli. Bunun içersinde havalandırma vardır, tuvalet vardır, vs. Bütün kendine ait olanı —tabii burada ait olan tırnak içinde kullanılmalı; öyle bir şeye ait olmak istemez insan— kullanma hakkı. Çatışmalar da zaten tam bu noktada çıkıyor. O hakkı gerek ceza olarak gerek psikolojik baskı olarak yasaklayabiliyorlar. Mesela çok ilginç, şöyle bir hak yasaklanabiliyor: Gökyüzü görülüyor şuradan, o gökyüzü görülen yeri yasaklıyor sana. Her gün boyuyor, sen ertesi gün kazıyorsun orayı. Boyuyor, kazıyorsun, böyle sürgit bir şey gündeme geliyor. Bunlar abartmalı değil, yaşanmış şeyler..

İ.S. İstersen biz şimdi karşılaştırmaya devam edelim. Koğuş kalabalıklığının ceza üzerindeki etkisi ne? Koğuşların iki kişi, altı kişi, on altı ya da otuz beş

kişi olmasının ne gibi sonuçları oluyor?

S.S. Şimdi, nicelik sorunları olmuyor değil, oluyor. Zaten cezaevlerinde en iyi şeylerden bir tanesi, toplu yaşam içersinde her bireyin aynı zamanda kendine özgü bir yeri olması. Hücre sistemini kastetmiyorum tabii. Müşahade sistemleri vardı cezaevinde, bilir misin? Bunlara özel mahkûmlar konurdu. Yani iflah olmazlar, şunlar bunlar. Oralarda kafes tipi herkesin hücresi vardır, yatağınız var, lavabonuz vardır, kendin döşeyebilirsin herşeyini, kitaplığını vs. Günün belli saatinde açılır kapısı, belli saatinde kapatılır; veya bütünüyle açılır. Yani günlük yaşamının bir bölümünü futbol oynayarak, insanlarla sohbet ederek, yani toplumsallaştırılmış bir şekilde yaşama olanakların vardır. Ama istediğin zaman da kendine ait bir dünyanın, yalnız yaşamanın olanakları da vardır. Bu cezaevlerinde çok önemli bir avantajdır. Çünkü bunlar, bireyin kendi başına yoğunlaşma süreçlerinde önemli şeyler. Ama genellikle böyle değil mahpushaneler tabii.

Sayısal yoğunlukla ilgili problemler olmuyor değil. Şöyle oluyor: Cezaevi kapasite olarak zaten insan türünün maddi ve manevi gereksinmelerini karşılayabilecek bir yer değil. Bir de sayısal yoğunluk olunca, değişik gündelik yaşam tarzlarının üst üste çakışması pürüzler çıkarıyor. Aynı dünya görüşüne angaje olmuş da olsa, yani çok genelde ortak bir paydada hareket eden insanlar da olsa, değişik ailelerden gelme, değişik toplumsal kategorilerden gelme bireylerin tarihleri çatışıyor. Ne bileyim, çamaşır yıkama konusunda farklılık olabilir. Gülünç gelebilir insana ama, işte, televizyonu şöyle mi seyredelim, böyle mi seyredelim problemleri, sigarayı yatakhanede içelim, içmeyelim problemleri, devletle karşılıklı pozisyonlar dışında, içedönük hayatın güzelleştirilmesi konusunda kalabalığa bağlı problemler ortaya çıkabiliyor. Bunlar hep oldu cezaevleri sürecinde, her zaman yaşadık bunları. Özellikle Metris'te 16 kişilik koğuşlarda 22 kişi kaldı. Yatak yok, yatakları birleştirip araya insanlar konuluyordu. Veya çok rahatsız olacak arkadaşlar varsa, çok sıkışıklıkta uyku süreçleri aksayanlar varsa, onlar da nöbetleşe uyuyorlardı.

İ.S. Şimdi daha önceki söyleşilerden ortaya çıkan şöyle bir şey var: Politik bakımdan, koğuşta bulunan insanlar arasında en önemli ilişki elbette örgüt ilişkisi. Fakat koğuşta insanlar arası ilişkilerde başka hangi etmenler rol oynuyor?

S.S. Sivil cezaevlerindeki süreçlerde hemşehrilik önemli kriterlerden biridir. Hatta değişik toplumsal formasyon demeyeyim, toplumun içersinde insanların tuttuğu yere bağlı olarak orada farklı gruplaşmalar olabiliyor. Örneğin kabadayılıktan gelmiş insanın kendine göre ilişki ağları vardır. Hırsızlıktan gelmiş insanın keza öyle. Irza geçmeden gelmişlerin çok kötü pozisyonları

vardır. Geldikleri suç ve yer itibariyle böyle çok değişik şekillenmeler yaşıyorlar. Yani bunlar gerçekten çok ilginçtir ve Kemal Tahir'in ve mahpushaneleri yazan diğer yazarların yazdıklarından çok daha zengin, çok daha karmaşıktır. Ama siyasi tutukluların olduğu, özellikle Marksistlerin olduğu cezaevlerinde, yani devletle çok doğrudan çatışmaların olduğu ve insanların kendilerine, sağındaki solundaki insanlara fazla zaman ayıramadıkları, yani içe dönük olarak didişmediklerinde diyeyim, devletle çatışma ön plana çıkıyor. O iş bittiği zaman, esas belirleyici etmen, insanların ait oldukları ilişkiler zemini, yani yargılandığı dava ilişkileri. Benim için tayin edici pozisyon oydu, zaten olması gereken de o esas olarak. Belirleyici olan o da, bunun dışında şöyle alt ilişkiler olmuyor değil: Örneğin hemşehrilik ilişkileri. Aynı bölgeden olmuş olmanın veya aynı bölgede Marksistlik yapmış olmanın tanışıklığı, bu tür pozisyonlarda bir alt içerik olarak devreye girebilir. Hatta şöyle pozisyonlar, ilişki ağları: Entelektüel düzeyi farklı olan insanların farklı ilişkileri, sanat pratiği olan insanların egemen ilişkiler dışında, yani yargılandığı davaya bağlı ilişkiler dışında bir alt ilişkiye girmeleri süreci... Bunlar, ilişkilerin iyi olduğu ve sosyalistler arasındaki demokrasinin iyi kavrandığı koşullarda daha güzel yaşanabiliyordu. Ama o ilişkilerdeki bir germenin yaşandığı koşullarda, yasaklamalara konu olabiliyorlardı. Bu gerici, tutucu, olmaması gereken bir şey ama realite meselesi. Bu aşılabilmiş değildi. Örneğin başka arkadaşlar hangi süreçleri yaşadılar bilmiyorum ama, ortak komün kurulabilmesi bile henüz çözülmüş bir sorun değil. Yani Marksizmin ilgi alanı üzerindeki insanların ve bu konuda ömürlerini vermiş, mesela A koğuşunda üç-dört gruptan oluşan 35 kişinin o koğuşun asgari müştereklerine, yemek, içmek, temizlik, seminer, kültürel faaliyetler gibi iç organizasyona ilişkin ve bunun dışa yansıtılmasına ilişkin konularda belli bir düzeyi çoğu zaman tutturamadıklarına, hatta ve hatta bu konuda son zamanlarda, benim Türkiye sosyalizminin kazanımı olarak nitelediğim sosyalist demokrasi tartışmalarını lâf ü güzaf saydıklarını, bu gibi şeylerle hiç ilgisi olmadıklarını düşündüklerini görüyoruz. İlişkilerin gerildiği noktalarda zaman zaman iş insanların mektup alma özgürlüklerinin kısıtlanabildiği noktaya varıyordu. Çıkmadan önce yaşadığım şöyle çok ilginç bir olay var: Ben 8 Mart 1988'de tahliye oldum. Yani o gün Dünya Kadınlar Günü'ydü. Biz, 35 kişilik koğuşta, üç ayrı davadan yargılanan insanlar, 15-16 kişilik bir komün kurmuştuk ve Dünya Kadınlar Günü'nün anlamına uygun olarak kutlanmasını düşündük. Bunun pozisyonları şunlar: Bir duvar gazetesi, Rosa'nın, Clara'nın, Marksist veya kadın hakları savunucusu diğer kadınların resimlerinden oluşan posterler, resimler vs. İki seminer düzenledik, bulunduğumuz koğuştaki başka arkadaşlar hiçbirine katılmadılar. Katılmadıkları bir tarafa, esas anlatacağım şey başka. Duvar gazetemizi astık, duvar gazetesi tuvalete gidilen yol üzerinde. Sayıma falan geldiklerinde askerler bakıyorlardı, anlam vermeye çalışıyorlardı, ama bi-

zim dışımızdaki Marksistlerden sadece üç arkadaş cesaret edebildi onu okumaya. Yani burada bir trajedi var; çünkü ilişkiler gerçekten bireyin kendini geliştirebileceği düzeydeki ilişkiler değil, bana göre. Bir bütün olarak böyle bu. A, B, C, D diye ayırmıyorum. Biri bunu daha güzel yapıyordu, daha doğru yapıyordu, biri daha eksik yapıyordu demiyorum. Tabii bunların alternatifi sorunu, doğruya çevrilmesi sorunu, bana göre şimdilerde tartışılmaya başlanan sosyalist demokrasi gündeminin konularından biri olmalı. Yani Marksizmin ilgi alanı üzerindeki insanlar kendilerini ve birbirleriyle ilişkilerini tarif ederken, hatta yeni bir toplum projesi olarak tüm sınıf ve tabakalarla ilişkilerini tarif ederken netliğe sahip olmalıdırlar. Bu anlamda da eski tarifler ve eski davranışlar bugünü ve yarını kazanmaya yetmemektedir. Buna ben tarifin tarifi diyorum. Yani tarifler yeniden tarif edilmeli. Ben ekstra örnekler veriyorum. Bunların tartışılmasını istiyorum aslında. Bu ekstra örneklerin arka planında terkedilmesi gereken ideoloji angajmanları ve davranışlar var. Şimdi düşünebiliyor musun İskender, bir havalandırma düşün, bu havalandırmada Marksistler birbirleriyle top oynayamıyorlar. Şimdi burada denebilir ki bunları söylemek, kirli çamaşırlarımızı açığa çıkartmaktır veya kol kırılsın yen içinde kalsın denebilir. Hayır, öyle değil.

İ.S. Özellikle koğuş kalabalıklaştıkça, devletin organı olarak mahkûmlarla ilişki kurma durumunda olan insanlar, farklı kriterlere göre ilişki kurmaya başlayabiliyorlar mıydı? Gardiyanları ele alalım. Örneğin hemşehrilik ilişkileri, eğitim ilişkileri, gardiyanlarla ilişkileri etkileyebiliyor mu?

S.S. Gardiyan dediğin cezaevi gardiyanları. Askeri cezaevlerinde sivil cezaevlerindeki gardiyanlarla olan pozisyonlar yaşanamıyor. Sivil cezaevleri daha olumludur, sivil diyaloglar kurulur. Askeri cezaevlerinde durum daha farklı. Orada, örneğin Metris'te kendilerine her cumartesi bilmem kaç saat buradaki tutukluların, yani komünistlerin, yani Marksistlerin ne kadar ırz düşmanı olduğu, o bildiğimiz vatan millet sakarya edebiyatıyla anlatılır ve gardiyanlar öyle eğitilip koşullandırılarak göreve gelirler. Şimdi öyle göreve gelen bir insan, bir şok geçiriyor. Eğer biraz iyi niyetli bir Anadolu insanıysa, veya gerçekten dört dörtlük bir dinci, faşist veya gerici falan değilse, bir şok geçiriyor. Alışveriş yapıyorsun, şu oluyor, bu oluyor, koğuşu kapatmaya geliyor, yemek veriyor, yemek alıyor, o tür ilişkilerde komünistlerin kendilerine verilen seminerlerde anlatılanlardan daha farklı olduğunu farkediyorlar. Yani komünistlerin de şarkı söylediğini, komünistlerin de sevdiğini, mektup yazdığını, en çok da kitap okuduğunu ve dövüşme anında çok farklı tepki gösterseler de devlete karşı, birbirleriyle diyalogda son derece insani ilişkiler içersinde olduklarını görünce şoke oluyor ve bunalıma düşüyor. O insanlar eleniyor. Çok ilginç bir örnek anlatayım: Kantinci vardı Metris'te, Kürt bir asker. Bizim koğuşta da Dev-Yol davasından Adapazarlı bir arkadaş kantin so-

rumlusu. Şimdi bu arkadaş işçi kökenli ve askerle diyalogları çok iyi. Kantinci domates yumurta vs. satmaya geldiğinde arkadaş —domates diyelim ki beş lira— dört lira olmaz mı bu dedi. Asker buna bir baktı, gözleri faltaşı gibi açılmış, çat diye mazgalı kapattı. Yine açtı, "Devletle pazarlık yapılmaz," dedi. Şöyle şeyler olmuyor değil: Adam genç, belli bir süreçte etkilenmiş. Sosyal düşüncelerden etkilenmiş, şunlardan bunlardan etkilenmiş. Geliyor seni dövmek zorunda kalıyor ve ağlayarak dövüyor. Öyle ilginç ki, Samsun'da biz çok büyük bir operasyon yaşadık 1985'te. Saatlerce dövüldük ve şöyle dövüldük: Bir komanda yüzbaşısı, yanında bir sıhhiye yüzbaşısı, elinde kronometre. Adam kronometreyi çalıştırıyor, iki dakika kafama vuruyorlar şok durumuna gelinceye kadar, sonra düdük çalıyor, komut bitiyor. Üç dakika sonra bir daha. Şunu gördüm dayak yerken: Arka tarafta askerler vardı, ağlıyorlardı. Yurdun değişik yerlerinden, insani özellikleri tüketmemiş insanlar. Kimin nerede saf tuttuğunu anlayabiliyorsun. Onun ötesinde çok az durumlarda diyaloglar geliştirilebilmiştir. Özel cezaevlerinde hemen hemen yoktu. Samsun'da mümkün değildi. Samsun zaten Mamak gibi bir süreci yaşamış bir cezaevi.

İ.S. Şöyle bir tuhaflık var: Bir yandan kalabalık koğuşlar, olumsuz yanları abartan, grup içi iktidarları abartan, bir sürü rahatsızlığa yol açan bir şey. Ama diğer yandan Sağmalcılar gibi, özellikle baskı uygulamak üzere yeni inşa edilmiş bir yerde 6 kişilik koğuşlar yapılıyor. Sanki neredeyse mahkûmların daha yararına olacak bir sonuç mu veriyor bu?

S.S. Onların o konuda ne düşündüğünü bilmek mümkün değil. Neye göre o işleri yapıyorlar? Öyle bilgilerden yoksunum. Niye acaba 6 kişilik, tek kişilik, değişik mimari tarzlar, E Tipi, K Tipi,ne bileyim işte yumuşak G Tipi, gibi biçimlere yöneldiklerini bilemiyorum. Elbette insan sosyal bir varlık; düz bir mantık yürütülürse, 6 kişilik koğuşa göre 15 kişilik koğuş, 15 kişilik koğuşa göre, eğer koşullar iyiyse, 30 kişilik koğuş iyidir demek olanaklı. Ama biraz diyalektik düşününce bu böyle değil. "Ben'le bizin diyalektiği" diyorum ben buna. Örneğin sen bir sanat pratiğinde yoğunlaşacaksın, o anda 30 kişilik bir koğuşta insanlar satranç oynuyorlar, güreş ediyorlar vs. vs. yapıyorlar, senin o işin güme gidiyor. Kalabalıklaşma ek sorunlar yaratıyor, doğru. Ama esas olarak koğuşların kendi içersindeki iktidar süreçlerinde temel tıkanıklık sosyalizmin kendi tarihinde de henüz aşmadığı anlayışlardan ve pratiklerden kaynaklanıyor. O 30 kişi değil de 35 veya 20 kişi olması bunu azaltan veya çoğaltan şeyler olabilir. Kaldı ki aynı problemler herkesin aynı gruptan olduğu bir komünde de oldu. Gündelik davranışlara ilişkin insanların çeşitliliğinin sonsuzluğunu düşünürsek, çakışmazlığını düşünürsek çok farklı çatışma odaklarının olduğunu görürüz. Ama soruna da yanıt veremiyorum şu anda tabii. Niye sayının fazlalaşması işleri güçleştirirken, bunlar sayıların

azaltıldığı bir sisteme gidiyorlar? Sanırım insanları hemen tecrit edebilme imkânı, ihtiyat payıyla düşünülebilecek bir açıklama olabilir.

İ.S. İlginç bir noktaya geldik. Şimdiye kadar grup içi çatışmalarda hep siyasi konumun üzerinde durduk. Ama tek bir gruptan oluşan komünlerde de benzer problemlerin ortaya çıktığını söyledin. Buradaki problemler nasıl ifade buluyor?

S.S. Tek komün olunca işler daha rahat. Örneğin ben kendi açımdan şunu söyleyebilirim: Ben bir gelenekten geliyorum. Kurtuluş geleneğinden geliyorum. Bu davadan yargılandım, bu biliniyor, söylemenin sakıncası yok. O gelenekte bir teorik kavrayış var, sosyalizmin arka planına ait bir kavram var, negatif ve pozitifleriyle bana ait bir kavram, bize ait bir tarih. O tarihe bağlı olarak ben pratiğimi tarif ediyorum ve yaşamaya çalışıyorum. Bugün o tarihin teorik ve pratik noktalarını muhasebe etmeye çalışıyorsam da, bu muhasebe bugün bile bitmiş değil. Bunu, negatif ve pozitif yanlarıyla mahpushane sürecinde de yaşamaya başlıyorsunuz. Şimdi bu, negatif yanlarıyla ele alırsak sorunu, bir olumsuzluk. Türkiye'de, 70'deki deneylerle 80'den sonraki cezaevini anlamak mümkün değil. 70 çok farklı bir uğraktı, 80 çok farklı bir uğrak. 12 Eylül'de çok yeni pozisyonlar geliştirildi. Bu pozisyonlarda sosyalistlerin tarihten gelen deneyimsizliklerinden dolayı çok çaresizlik çektikleri oldu. Örneğin şu bildiğimiz "Darağacından Notlar" kitabı... Ben hücrede kaldığım dönemlerde, idamla yargılandığım dönemlerde, o "Darağacından Notlar"ı ezberimden tekrar okudum. Orada nasıl hareket ediyorlardı düşündüm, yani tarihsel deneyleri içleştirmek için. Bir kısmını unutmuşum, bir kısmını unutmamışım. Örneğin adam sana diyor ki, İstiklâl Marşı okuyacaksın. Ne yapmalıyım? Sofra duası okuyacaksın. Orada ne yapıyorlardı? El yordamıyla öğrenme sürecine girdik biz. Bu el yordamıyla zaman zaman çok kötü örnekler, zaman zaman iyi örnekler yaşandı. Bunu ben kişilere bağlamıyorum. Tarihten gelen bir eksiklikler silsilesine bağlıyorum. Ama sonuçta örneğin biz şunu gördük: Ne zaman bizim basınımızda, yani benim ve çevresinde olduğum basında, sosyalist demokrasi tartışılmaya başlandı, bireyler bu ilişkileri, benle biz ilişkilerini daha zengin tarif etmeye başladılar. Bu tariflerde birey hem yeniden üreten, hem de bireylerden oluşan o kollektifi yeniden üreten güzelliklere dönüştürmeye başladı. Ama şunu söyleyebilirim, bu süreç henüz bitmiş değil. Ayrı çevreden insanlarla aynı koğuşta bulunmak bir olanaktır. Bu olanağın gerçek olanağa dönüşmesi süreçi tam anlamıyla yaşanamadı. O süreç içinde insanlar ne kendilerini yaşayabildiler, ne kollektif yaşayabildiler. Ve çıktıktan sonra, veya daha başka bir koğuşta, ya da tek kaldıklarında, hayata karşılık veremediler bir daha. Bu nedenle cezaevinden çıkan insanların % 98'inin sosyalizmden pratik ve teorik kopuşu bunlarla ilgili diye düşünüyorum.

İ.S. Bu oranın gerçekten o kadar yüksek olduğunu mu düşünüyorsun?

S.S. Evet, ben öyle düşünüyorum. Gönüllerinde sosyalizmi yaşatıyorlar da, örgütlü bütün bağlarını çözüyorlar. Yüzde çok büyük.

İ.S. İstersen şu sanat edebiyat meselesine de girelim şimdi. Benim şöyle bir gözlemim, daha doğrusu bir karşılaştırmam var: Hapishane yaşantısının, Nâzım'ın şiirinde çok önemli bir yer tuttuğunu düşünüyorum, hatta "Makinalaşmak İstiyorum" tarzındaki ilk dönem şiirlerinden, onu asıl büyük kılan ikinci dönem şiirlerine, "Şeyh Bedrettin"e ve özellikle "İnsan Manzaraları"na geçişi açıklayan şeyin hapishane olduğunu düşünüyorum. Birinci dönemde Nâzım daha teorik, daha edebi etkilerle şekillenmiş. Oysa hapishanede kendi dışındaki dünyayı, insanları daha yakından, daha derinden tanımayı öğrendiğini düşünüyorum. Mesela köylü kurnazlığını sevmeyi öğrendiğini düşünüyorum. Yani hapishane Nâzım'ı kendisine değil, aksine kendi dışına yöneltmiş. Oysa daha sonraki hapishane edebiyatında tam tersi gözleniyor. Bu, 12 Mart için de büyük ölçüde geçerli. Hapishane edebiyatı konu olarak da hapishaneye yönelmiş. Bunun sebebi kapatmanın daha ciddi boyutlara varmış olması mı? Ama önce gözlemime katılıp katılmadığını soruyorum.

S.S. Tabii, gözleminde hemfikiriz. Çok yoğun, sıkıştırılmış bir mekânda yaşatılıyor insanlar. Ama yalnızca mekâna ilişkin bir açıklama yeter mi, yani coğrafi bir açıklama geçerli olabilir mi bilmiyorum. Bence temel açıklama o değil. Temel açıklama şu olabilir: 74-80 dönemi var, bu bir olgu. Bu dönemde insanlar, esas olarak Marksizmle ilişkilerini tek boyut üzerinden kurdular. Kimi arkadaşlar hâlâ Marksizmi politika, politika teorisi ve pratiği olarak algılıyor. Oysa Marksizm, felsefesi olan, etiği olan, estetiği olan çok karmaşık bir toplam. Bunun politikayla ilgili ayakları var. Çok karmaşık teorik ve pratik bazda, çok zengin bir toplam üzerinde yürütülmeli. Tekdüzeleşti. Şimdi bu konuyla ilgili yanı şu: Marksizmin estetikle ilişkileri hiç yaşanmadı bence. Kısmen 70'ten itibaren o örnekler, Ataol'lar filan tek tek yazarlar sayılabilir. Ama Marksizmin estetiği, estetiğin bildiğimiz süreçleri bütün bunlar ancak bölük pörçük. İnsanlar böyle bir teorik arka plandan yoksun geldiler hapishaneye. İkincisi sanat pratiğinden yoksun geldiler. Tek boyutlu insan olarak geldiler. Gelince burada bir olay, konumuzla ilişkili bir olay çıktı karşımıza. Mahpushane bir zihinsel yoğunlaşma demektir, mekânla içiçe. Mekânda daralma var ve o insan zihinsel olarak yoğunlaşıyor. İkincisi teorik üretim ve muhasebede yoğunlaşıyor. Gerek kendi bireysel tarihini, gerekse içinden geldiği kollektif tarihi değerlendiriyor. Bir üçüncüsü, sevgide yoğunlaşıyor, örneğin hasrette yoğunlaşıyor. Didar Şensoy'un, Didar Abla'nın Hasan Şensoy için çok ufak bir şiiri vardı: "Sana herşeyin en güzeli yakışır / Hasretlerin de." diyor. Çok kısa, bence güzel, anlamlı bir şey. Hasrette

yoğunlaşıyorsun, sevgide yoğunlaşıyorsun ve yitirilen değerlerin ayrımına varıyorsun. Bence, senin sorunla ilgili olarak da, sanat pratiğinde yoğunlaşıyorsun. İşte yanılgı burada başlıyor. İnsanların doğaçtan, irticalen yoğunlaşmaları, kendiliğinden yazmaları, çizmeleri, bir şiir, bir sanat ürünü zannediliyor. Ama esas olarak coğrafyayla ilgili bir şey değil bu sığlık. Yani bu insanların Nâzım'ın ulaştığı zenginliğe ulaşamamaları. Bir tarihten, nasıl bir tarihten geldiklerine ve o tarihi hangi noktada terkettiklerine ilişkin bir sorun.

İ.S. Demin % 98 gibi yüksek bir oran verdin. Anladığım kadar, hapishane içinde de şiirle falan ilgilenme oranı oldukça yüksek. Çıkıp da örgütlerine geri dönmeyen bu insanlar dışarda hapishanede edindikleri sanat ilgisini sürdürüyorlar mı?

S.S. Bence istisnai. Sanat pratiği anlamında ilgi, istisnai. Örneğin son durumda Erzincan'a biz 200 kişilik bir grup olarak gittik. Bütün gruplardan arkadaşlar, yoldaşlar vardı. Ben uğraşıyordum şiirle, ama uğraşanların sayısı hepsi hepsi beşe yakındı. Bunların birkaç tanesi veya beşi de bu işi ciddi olarak kovalamaya niyetli insanlardı. İlgilenmeye devam edenler belki daha fazladır. Ama söylediğim, ciddi iş edinen, sanat pratiği anlamında bu işe göz koyanlar. Ama hapishanenin incelten bir yönü var. Epey insan dünden farklı olarak, dünkü kabalıklarından farklı olarak, inceltilmiş yapıyorlar yaptıkları her işi. Yani sevgilerini de inceltmiş, çizgilerini de inceltmiş, söylemini de, mektubunu da inceltmiş, kartını da inceltmiş... Örneğin yemek çok kötü gelir, ama o yemeği yedi sekiz kişinin elinden geçirip incelterek yenebilir hale getirirdi insanlar. Bir kaşığı estetize ederler.

İ.S. Şimdi son olarak bir soru sormak istiyorum. Cezaevindeki iktidar yapısının ne ölçüde mutal olduğunu, ya da olmadığını kavrayabilmek için sormak istiyorum. Baskıyı uygulayanların kişiliği ne ölçüde etkiliyor orada yaşananları? Örneğin bir cezaevi müdürünün değişmeisis nasıl etkileri oluyor?

S.S. İnsan faktörü önemli tabii. Esas olarak şunu söylemek mümkün: Bir süreç yaşanmaktadır; bu süreçte karşında askeri bir devlet vardır; bu devletin bir cezaevi politikası vardır. Bu politika, ilke olarak, her yerde aynı şekilde uygulanıyor. Ne ki, politika denen olay insanlar tarafından yürütülen bir şeyse, insan faktörü araya giriyor. Bireylerin oralardaki inisiyatifleri göreli kazanımlara ya da göreli kötülüklere yol açabiliyor. Örneğin çok somut bir örnek. Türkiye'de iki pilot uygulama var. Biri Mamak, biri Diyarbakır. Bunun dışındaki cezaevlerinde üç aşağı beş yukarı göreli olarak daha rahat süreçler yaşandığı sanılıyor. Oysa bilinmeyen bir şey var: Erzincan. Erzincan'da iki cezaevi vardır. Başlangıçtan beri olan 1 No.lu Cezaevi, ki ben orada

yattım. Bir de 2 No.lu Cezaevi var. Kesinlikle Mamak ve Diyarbakır statüsünde. Oradaki herkes dört dörtlük bir işkenceci, yani işkenceyi günlük tayın haline getirmişler. Şunu duydun mu bilmiyorum: Bırakalım İstiklal Marşı'nı filan, orada insanlara kirli don yıkattırıyorlar; askerler kendi donlarını yıkattırıyorlar. Burada bile cezaevi yönetimindeki insanın doğrudan doğruya işkenceci olmasıyla, işkenceci olması ama arada bir olması arasındaki fark politikaya yansıyabiliyor. Bakıyorsun normal bir insan geliyor. Aynı apartmanda kalsan iyi bir komşu olabilirsin. Çay, kahve içersin. Böyle bir insanla sistem değişmiyor ama göreli rahatlamalar olabiliyor. Kitap alınabiliyor örneğin. Öbürü olduğu zaman altı ay kitap alamıyorsun, beriki olduğu zaman kitap alabiliyorsun veya kitapların çeşitlenebiliyor. Yahut adam yatakhaneyi açtırıyor sana. Sen bir sene kavga etmişsin, grevler yapmışsın, yatakhanem açılacak, anahtar bende olacak diye, kazanamamışsın. Fakat bir tane adam geliyor, hiç önemli değildir, diyor, açılabiliyor.

Ya da başka bir örnek vereyim: Samsun Cezaevi de aynı şekilde Mamak gibiydi zamanında. Cezaevi müdürü de Metin Koçer diye bir adam. Şube tekrar ediliyordu orada, aynen şube yaşanıyordu her şeyiyle. İnsanlara işkence sırasında "Siz ölemeyeceksiniz de!" diye bağırılıyordu. O adam uzun mücadeleler sonucunda oradan gitti. Soruşturma açtılar, aldılar filan, gitti. Başka biri geldi. Neyse ondan sonra bir ara Metin Koçer tekrar geliyor, dediler. Geldi de gerçekten adam. Sanki o işkenceci adam yok karşımızda. Onların dünyası da nasıl bir dünyaysa adam değişmiş. İşkence dönemi esas olarak bittiği ya da daha tali bir hale geldiği için, o da değişmiş. O dönemin politikasını güdüyor. Bilmesen önceki tarihini, modern bir subay sanırsın.

İ.S. Çok sağol. Aslında benim soracaklarım bu kadar. Senin söylemek, eklemek istediğin bir şey var mı?

S.S. Son olarak şunu söyleyebilirim: Biliyorsun, devlet bir yanılsama. Yani devlet bütün halkın çıkarlarını savunun toplumun üzerinde bir kurum filan değil. Bu, Marksistlerin 74-80 döneminde bir yanıyla paylaştıkları bir yanılsamaydı. Daha doğrusu, teoride kavradıkları devleti gerçekten kavradıklarını zannediyorlardı. İşte devlet şudur, budur, bildiğimiz tartışmalar. Ama devleti, toplumu teoride kavramakla pratikte kavramak çok farklı şeyler. İşte mahpushane, daha doğrusu şubede başlayan süreç, bu yanılsamanın kırıldığı yer oldu.

VELİ DEVECİOĞLU

İskender Savaşır- Bize önce kendinizi tanıtır mısınız?

Veli Devecioğlu- Ben eski, Adalet Bakanlığı İnfaz ve Islah İşleri Genel Müdürü'yüm; yani, resmi sıfatım öyle. Eskiden Adalet Bakanlığı'nda böyle bir kuruluş yoktu. Fakat Cezaevleri Genel Müdürlüğü çok büyük bir kuruluş olduğu için - Adalet Bakanlığı'nın en çok baş ağrıtan bölümüydü-, Mehmet Can döneminde bu ikiye ayrıldı: Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü ve İnfaz ve Islah İşleri Genel Müdürlüğü diye. Bu, aslında, yönetim bilimine çok da uygun olmayan bir çözümdü. Çünkü cezaevleri böylelikle iki başlı bir kurum haline getirildi. Oysa ne olursa olsun, yönetim için bir hiyerarşi gereklidir, piramidin tepesinde bir adam, yetkili bir adam oturur. Ondan sonra alt kademeye doğru genişleyerek yayılır yetkiler, görevler. Piramidin en tepesinde Adalet Bakanı var, cezaevlerinin başında da işte, ondan sonra genel müdür gelmek gerekir. Ben bu iki başlılığa itiraz ettim; sonra zamanla bunun sakıncası da anlaşıldı. Benden sonra da kaldırıldı. Fakat, benim görevim tabii, cezaevi içindeki mahkûmlarla ilgiliydi. İnfaz ve Islah İşleri Genel Müdürü'ydü benim sıfatım. Doğrudan doğruya cezaevinin duvarları içinde yaşayan insanlara yönelik bir görevdi.

Sizin sorularınız çerçevesinde nasıl bir bakış açısı getirilebilir cezaevi gerçeğine bu konumdan? Ama önce şunu belirtmem herhalde uygun olur. Cezaevi gerçeği diye ayrı bir kavram var; olması gerek. Çünkü bu öyle herkesin kolayca kavrayabileceği, bilebileceği bir konu değil, son derecede karmaşık bir konudur. İnsan gerçeğinin çeşitli alanlarda, çeşitli biçimlerde yansımasından oluşan karmaşık bir konu... Ben cezaevine geldiğim zaman, önce bu alanda yazılmış romanların, öykülerin, kitapların önemli bir bölümünü gözden geçirmeye özen gösterdim. Daha önce de savcı olarak görev yapıyordum; gerçi özel olarak gittiğim yerlerde, genelde, cezaevleri ile ilgilenme görevi hep bana düşmüştür. Yardımcı olarak bulunduğum yerlerde de bu böyle olmuştur. O yüzden tevazu bir yana, cezaevi gerçeğini bildiğim iddiasındayım. Ama ona rağmen gene de eksiklerim var. Çünkü cezaevi gerçeğini tam bilebilmek için orada yaşamış olmak, bizzat yaşamış olmak da yetmez; ayrıca, aydın olmanın, yazar-çizer insanın duyarlığınının da gerekli olduğunu

düşünüyorum. Öyle insanların yazdıkları önemli. Ben tabii, her şeye rağmen, biraz daha dıştan bakan bir insan olarak bulundum orada. Yine de 1978'de göreve başladığımda Niğde'den gelmiştim o göreve. O yüzden de cezaevi gerçeğinin topluma maledilmesini ve ancak o suretle, toplumdan destek alınarak bu sorunların çözülebileceği düşüncesiyle geldim.

İ.S. Bu görev için sizin tercih edilmenizde ne gibi etmenler rol oynadı?

V.D. Şimdi, ilginç bir şey söyleyeyim size. Benim Cezaevleri Genel Müdürlüğü'ne getirilişimin perde arkasını tam bilemiyorum. Bana telefon etti arkadaşlar, sen, dediler, İnfaz ve Islah İşleri Genel Müdürlüğü'ne getirildin. Kimse bana sormadı da; yani, bu işi sen kabul eder misin, falan, diye... Ama sonradan öğrendiğime, edinebildiğim bilgilere göre, işte böyle bir adam aranıyormuş. O zaman Yargıtay Daire başkanlarından biri, Bakan'ın yakın arkadaşı, o benim adımı vermiş. Dosyamı incelemişler; uygun görülmüş. İşte böyle getirildik buraya. Ve sonra da, orada bulunduğum süre içinde, dört duvar arasında yaşayan insanlara hizmet sunmaya çalıştık; ama bunda çok başarılı olduğumuzu iddia edemem. Çünkü biraz önce de belirttiğim gibi, cezaevi gerçeği öyle basit bir konu değil, fevkalade karmaşıktır. Ve eğer siyasal iktidarın felsefesi orada bulunan insanın arkasındaysa, ona destek olabilecek yapıdaysa ancak o zaman böyle bir hizmet verilebilir. Yani bu bir genel müdürün meselesi, bir genel müdürlük işi değildir. Şunu da söyleyebilirim: Hatta bir hükümet meselesi bile değildir, daha fazla bir şeydir; onu aşan bir olaydır yani... Bir devlet meselesidir. Evet, özellikle 12 Mart'dan, hele hele 12 Eylül'den sonra Türkiye'de cezaevi sorunu olağanüstü önem kazanmıştır. Çünkü 12 Mart'tan başlamış, özellikle 12 Eylül'den sonra da cezaevinin nüfus yapısı tümüyle değişmiştir. Toplumun en dinamik kesimleri, yazarı, çizeri, ozanı, aydını toparlanmış cezaevine konmuştur. Çünkü bu dönemde, dönemin genel yapısı, genel felsefesi düşünceye ve düşünen adama yönelmiştir; onu kovalamıştır. Kitabı ve aydını kovalamıştır bu dönem. Onları içeriye almıştır ve cezalandırmaya çalışmıştır. 12 Eylül dönemindeki, 12 Mart dönemindeki ve özellikle 12 Eylül dönemindeki davalara şöyle bakıvermek bile, tek başına, konuyu anlamak için yeterlidir. Yani, özellikle 12 Eylül, tamamen düşünen adama yönelik bir tavır ortaya koymuştur.

Ama bundan önce, bu konuya girmeden önce şunu belirtmeliyim: Dediğim gibi, hemen bütün toplumlarda cezaevi gerçeği başlıbaşına bir olaydır. Ama bizde, tüm zamanlarda yönetimler cezaevi gerçeğini toplumun ilgi alanı dışında tutmaya özen göstermişlerdir. Bunu, adeta insanlarımızın başının üzerinde, Demokles'in kılıcı gibi, bir giz perdesi arkasında bir korku aracı olarak kullanmışlardır. Bu yüzden de, mahkûm ve tutuklular toplumun ilgi alanı dışında tutulurlar. Onların bütünüyle kavranmamasında, anlaşılmamasında,

bir korku aracı olarak kullanılmalarında yarar görülmüştür. Bu, tabii yalnızca bize özgü bir olay da değil. Yani her toplumda egemen sınıfın kullandığı bir araç olarak, genelde sistem böyle işlemiştir. 12 Mart'ta kısmen ama 12 Eylül'le birlikte çok daha yoğun olarak cezaevinin toplum tarafından bilinmesi gereği hissedilmeye başlanmıştır; yönetimler değil de toplum buna gereksinme duymuştur.

Zorlamıştır toplum, cezaevi gerçeğini öğrenmek için. Ve işte o dönemden sonra yazılmaya, çizilmeye filan başlanmıştır.

Ben 1978 Mart'ında geldim göreve. Cezaevi gerçeğinin topluma maledilmesi ve ancak o suretle, toplumdan destek alınarak, bu sorunların çözülebileceği düşüncesiyle, basını, TRT'yi cezaevine sokmaya özen gösterdik. Hiçbir kurumun temel sorunlarının topluma mal edilmeden çözülmesi mümkün değil, bana göre. Ancak topluma mal edilir, toplum tarafından öğrenilir, toplum tarafından desteklenirse sağlıklı çözümlere ulaşılabilir. Basını ve TRT'yi cezaevine sokmaya özen göstermemiz o yüzden. Ama çok alışılmamış bir şey. İlk kez bizim dönemimizde başladı.

İ.S. Bu kadar yeni bir uygulama karşısında ilk gelen tepkiler nasıl oldu?

V.D. Hah şimdi onu diyeceğim. Gelen tepkiler çok değişik oldu. Tabii önce cezaevindeki kimi insanlarımız —siyasi hükümlüler için demiyorum bunu özellikle genel hükümlüler için diyorum— onlar bunu yadırgadılar ve çok değişik biçimlerde kullanmaya çalıştılar. Biz önce telefonu soktuk cezaevine; yani mahkûmlar da telefondan yararlanabilsinler, dışarıyla dilediklerı zaman, gerek duydukları zaman konuşabilsinler istedik. İsyanlarda, açlık grevlerinde telefonu fiilen ele geçirerek, dışarıyla, TRT'yle, başka birtakım insanlarla bağlantı kurarak bunu kullanma yoluna gittiler. Sonra öyle sanıyorum, tabii alışılmamış olduğu için, bunun genel olarak suistimal edildiği yolunda genel bir yargı oluştu bakanlıkta. Şimdi isim vermeye gerek yok. Biz buna rağmen direndik, yani bu yöntemi uygulamaya devam etmek istedik. Ama dediğim gibi bu tek tek insanların, yalnız başına bir genel müdürün yürütebileceği gibi bir konu değildi. Ben istedim ki, cezaevinde bulunan herkes isterse genel müdür veya bakana şikâyetini bir kâğıda dökebilsin ve yazılan bu mektup veya dilekçe kontrol dışı kalsın; denetlenmesin cezaevi yönetimince. Yani direkt olarak içerdeki insanların sıkıntılarına biz vakıf olalım, bunu biz bilelim. Hiç denetime tâbi olmasın. Ve bakanlıkta da ayrı bir birim oluşturalım. Bütün işi gelen şikâyetleri tasnif etmek, dosyalamak olsun. Ve her gelen mektuba mutlaka bir yanıt verelim. Sağlıklı bir iletişim kurulsun istedim cezaevindeki insanımızla.

İ. S. Anladığım kadarıyla bütün bu söylediklerinizde cezaevi yönetimine

karşı bir güvensizlik beliriyor.

V.D. Tabii, tabii. Halen cezaevlerinin başlarında bulunan yönetimlere karşı açık bir güvensizlik ifade etmiş oluyoruz böylece.

İ.S. Peki, onların tepkisi ne oldu, basının ve TRT'nin cezaevine girmesine?

V.D. Başlangıçta eğlence türünden şeyler vardı. Geceler düzenledik, şarkıcılar getirdik, onlar, yani mahkûmlar, kalktılar şiirler okudular, şarkılar söylediler. Böyle karşılıklı bir eğlence havası içinde olduğu sürece cezaevi yönetimleri pek fazla karşı koymadılar; ama açlık grevleri, özellikle isyanlar başlayınca (ki bizim dönemimiz bunun en yoğun biçimde başlayıp devam ettiği bir dönemdir) sürekli şikâyet etmeye ve sızlanmaya başladılar. Özellikle beni aşarak, bakana karşı ve bakanlığın başka, bizimle ilgisi olmayan başka görevlileriyle, başka yetkilileriyle temasa geçerek, onlara şikâyetlerini anlatarak bunu önleme yoluna gitmeye çalıştılar.

Örneğin Üsküdar'da bir cezaevinde bir açlık grevi oldu. Kendilerinin haksız yere tutuklandıkları kanısında bulunan bir grup (7-8 kişiydi anımsadığım kadarıyla şimdi), geçekonduda işlenen bir cinayetin failleri olarak yakalanmış getirilmişlerdi. Ben cezaevini denetlemeye gittiğimde bana yakındılar. Bende onların masum olabilecekleri izlenimi uyandı ve savcı arakadaşa davayla ilgilenmelerini söyledim. Bu tabii yargı işlemidir, mahkeme konusudur. Buna karışılması mümkün değil, ama arkadaşların dikkatini çektim. Sonra mahkeme bunları tahliye etmemiş olmalı ki, açlık grevine gittiler. Ve cezaevinin iç avlusuna yataklarını serdiler. Basına da haber verdiler. Basın mensupları gelmiş bunlarla konuşmaya, fotoğraflarını çekmeye. Benim açımdan bir sakıncası yok. Fotoğrafları da çekilebilirdi, basın mensuplarıyla bir bir konuşabilirlerdi de. Fakat ben Bakanlıktaki genel duyarlığı bildiğim için fotoğraf çekmelerine razı olmadım. Yalnız kendileriyle konuşabileceklerini söyledim. Savcı da cezaevi müdürüne talimat vermiş. Fakat cezaevi müdürü, ya konuşmayı yanlış anlamış, ya da belki bizim genel tutumumuzdan, olumlu karşılayabileceğimizi, en azından olumsuz karşılamayacağımızı düşünerek basın mensuplarını fotoğrafçılarla birlikte içeri almış ve fotoğraf çekmelerine izin vermiş. Bu, gazetelerde yayımlandı. Zamanın başbakanı, Adalet Bakanı'nı aramış ve bunun bir daha tekerrür etmemesini, böyle fotoğraf çekilip mahkûmlarla doğrudan doğruya temas kurulmamasını söylemiş. Yani bizim açıklık politikamız resmi katlarda böyle tepkiler yarattı.

İ.S. Burada beni şaşırtan veya dikkatimi çeken bir şey var. Sizin bu görev için tercih edilmeniz görüşlerinizin bilinmesiyle, bu formasyonunuzun bilinmesiyle ilgili olsa gerek. Ama...

V.D. Ona rağmen niçin engel olunuyor?

İ.S. Çok dar bir kesimi mi temsil ediyordunuz devlet aygıtı içinde? Çünkü hem yukarıdan hem aşağıdan karşı konulmuş anladığım kadarıyla.

V.D. Evet öyle. Gerçekten bazı arkadaşlar vardı cezaevinin böyle dışarıya yansıtılmasından yana olan. Özellikle Amerika'da doktora yapmış bir arkadaşımız; Mustafa Yücel ve başka bazı arkadaşlarımız, bizim genel müdürlükte, benim seçerek getirdiğim bazı arkadaşlar. Fakat genel hava, bakanlığın havası bu açıklığın mahkûmlar tarafından suistimal edildiği yolundaydı. Belki bu havanın yaratılmasında içerdeki insanlarımızın kimi zaman bu özgürlüğü aşırıya kaçan bir biçimde değerlendirmiş olmalarının da payı olabilir. Örneğin İsveç'ten bir televizyon ekibi gelmişti. İsveç televizyonunda Yılmaz Güney'in filmleri için bir hafta düzenleniyor. Hafta boyunca Yılmaz Güney'in filmleri gösterilecekmiş. Ve bu vesileyle de, bu filmlerin yaratıcısı Yılmaz'la bir röportaj yapmayı düşünüyor İsveç televizyonu. Öğreniyorlar ki Yılmaz Güney İzmit Cezaevi'nde. Bizden izin istemeye geldiler. Bakan (benim zaten böyle bir şeye muhalefet etmem söz konusu değil) izin verdi. Ve ben hemen o gece İzmit savcısına telefon ettim. Bir de kart verdim ellerine, yanlışlık filan olmasın, gerekli kolaylık gösterilsin diye talimat verdim İzmit savcısına. Onlar da içeriye girmişler, televizyon ekibi filme almış. Yılmaz orada, cezaevindeki bir grupla birlikte, tam bir koğuş dolusu insanla birlikte Enternasyonal Marşı'nı söylemiş, sol yumrukları havada, televizyon bunları filme alırken. Şimdi Türkiye'de bunu topluma hazmettirmek çok zor bir olaydır. O zaman pek önemli bir şey olmadı. Fakat sonra İsveç televizyonu bunu basına vermiş, haber olarak. Resimleriyle beraber yayımlandı. Ece, tabii bizde bir fırtına kopardı bu olay. Ayrıntıya girmiyorum.

İ.S. Şöyle bir şey demek mümkün mü acaba? Siyasi tutukluların, hiç değilse bir kısmı, devletten gelen bir reform çabasıyla işbirliği yapmaya, bu reformcu atılımı desteklemeye çok gönüllü değillerdi. Hatta aksine, sabote ettiler, etmek istediler...?

V.D. Şimdi İskender Bey, pek öyle demek de belki doğru değil. Yılmaz'la ben bu konuyu bir daha hiç görüşmedim. Onu oradan aldık İmralı'ya verdik. İmralı'da görüşmelerim oldu kendisiyle, şahsen görüşmelerim. Genel müdür olarak veya genel müdürlükten ayrıldıktan sonra yüksek müşavir olarak da kendisiyle görüştüm. Yılmaz, tabii büyük bir şey, bizim toprağımızın yetiştirdiği çok seçkin bir insan. Sonraki tutumlarını kimi kesimler onaylasın ya da onaylamasın, uluslararası ünde, bu toprağın yetiştirdiği bir seçkin insandır Yılmaz. Yani bizim reform çalışmalarımızı köstekleme yi düşünebileceğini hiç aklımdan geçirmem. O belki, İsveç televizyonunda bunun yayınlanıp Türkiye'ye yansıtılmayacağını ve dolayısıyla da bir rahatsızlığa yol açmayacağı inancıyla bu işi yapmış olabilir. Tam bilemiyorum

o anda ne düşündüğünü. Bizim içerde yatan siyasi hükümlülerimizin, tutuklularımızın da gene bu reform çalışmalarına köstek olmayı düşünebileceklerini de hiç aklımdan geçirmiyorum. Ama şu olabilir: içerdeki insanlarımıza alışılmamış bir özgürlük ortamı, o zamana kadar hiç alışılmamış, görülmemiş bir özgürlük ortamı getirilmiştir. Ben televizyonda, radyoda konuşmalar yaptım. Tüzük ve yönetmeliğin belirlediği ölçüler dışında hiçbir hükümlüye karşı bir disiplin işlemi yapılamaz, zor kullanılamaz, dedim. Örneğin hiçbir kitap, dergi ve gazete, mahkemelerce toplanmamış ve yasaklanmamış hiçbir kitap, dergi ve gazetenin içeri girmesine engel olunamaz, dedim. Şimdi bunlar, o zamana kadar görülmüş, alışılmış şeyler değildi. İnsanlara ne kadar özgürlük verseniz, özgürlük öyle güzel bir şey ki gene de yetmeyebilir, insan daha fazlasını ister. Şimdi biz dışarıdayız ama tam özgür olduğumuz söylenebilir mi? Bu anlaşılabilir bir şey. O yüzden cezaevi gerçeği ile bağdaşabildiği ölçüde içerdeki insana özgürlük verilebilir, verilmelidir de.

İ.S. İsterseniz bu noktada cezaevinin amacı diye başlık atılabilecek bir konuya girelim. Sizce en genel düzeyde, yani Türkiye'den falan da bağımsız olarak, bir cezaevinin amacı nedir, ne olmalıdır?

V.D. Şimdi bu tabii belirlenmiştir cezaevi ile ilgili literatürde. Düşünsel düzeyde belirlenmiş, benimsenmiştir. Cezaevinin amacı, toplumun koyduğu kuralları şu ya da bu biçimde çiğneyen, bozan insanın cezaevine alınarak, orada bu kuralları bozmayacak biçimde, toplum kurallarıyla uyum halinde yaşayacak biçimde ıslah edilmesidir. Bunun dışında bir amaç olmamak gerekir. Ve içerdeki insanın da insan olduğu gerçeğini hiç akıldan çıkarmamak gerekir. Yani toplumun intikam amacı, toplumun cezalandırma amacı gibi bir amacı olmamak gerekir. Toplum kurallarını bozan insanın o toplumla uyuşmazlığa düştüğü farzedilir ve bu uyumsuzluğu ortadan kaldırmak üzere cezaevine alınır ve ıslah edilir.

İ.S. Şimdi ıslah diye adlandıracak olursak bu genel amacı, özellikle siyasi tutuklular söz konusu olduğunda, ıslahın ne biçim alacağı biraz problematik olmuyor mu?

V.D. Evet tabii. Daha çarpıcı olsun diye bir örnek vereyim. Sadun Aren Niğde Cezaevi'nde yatıyordu. Bu da toplumun bazı kurallarını ihlal etti, bozdu, çiğnedi diye farzedilerek buraya konmuş. Oysa bir dünya iyisi insandır Sadun Bey. Çok seçkin bir insandır. Ben Niğde'de savcı iken kendisiyle görüşmeye gittim. Cezaevine bakan arkadaşın odasına çağırttık kendisini. Gardiyan koğuşundan almaya gitmiş. Yolda gelirken benim çağırdığımı bildiği için gardiyan ve tabii Türkiye'de bir değerler alaborası olduğunun da farkında olduğu için —birçok seçkin insanın, aydın insanın cezaevine alındığını o da biliyordu— sormuş Sadun Bey'e, "Sen de vaktiyle savcı

mıydın?" diye. "Hayır" demiş Sadun Bey. "Peki ya neydin" demiş. "Profesör idim" demiş. Bunun üzerine gardiyan sormuş "Ne demek ola ki profesor?" diye.

Şimdi *bu* insanları ıslah edelim diye cezaevlerine alıyoruz; başına koyduğumuz gardiyan da *bu*. Daha "profesör"ün ne demek olduğunu bilmiyor. Yani siyasal hükümlü ve tutuklulara karşı uygulanması gereken rejim, gerçekten üzerinde uzun boylu düşünülmesi gereken bir olay. Böyle, efendim, ıslahtı, şuydu, buydu filan gibi kestirme kurallarla çözülebilecek bir sorun değil. Hele düşünce suçlularına karşı! Adam yazı yazmış, adam konuşma yapmış, içeriye alıyorsunuz ve bunu sözde ıslah ediyorsunuz. Bir gün bakana şöyle demiştim: "İçerdekilerle dışardakiler arasında cezaevinin duvarları kadar da bir mesafe yoktur, bir fark yoktur." Hatta benim kanımca, kimi dönemlerde içerdekilerin düzeyi dışardakileri aşar. Özellikle 12 Eylül'de bunu çok çıplak bir biçimde gözlemek mümkündür. Yalnız genel ortalamayı değil, hatta onları yargılayan insanları da aşan bir düzeyde olduklarını söylemek mümkün. Bunu mahkemelerde gözlersiniz. Siyasal sanık ifade verirken, onun söylediklerini yargıç tutanağa geçiremez. Geçiremez! Aynı sözcüklerle geçirememesi bir yana, aynı anlama gelecek biçimde de geçiremez. Biri yukarıda kürsünün üzerindedir, biri aşağıda sanık sandalyesinde, birisi yargılar, yargılayan yargıçtır, öteki, yargılanan sanıktır ama arada böyle bir düzey farkı vardır.

Şimdi bu sözlerden sonra başka bir noktaya değinmek istiyorum. Özellikle çok ilgimi çeken 12 Eylül dönemine gelmek istiyorum. 12 Eylül'de, cezaevindekilere karşı tavrı, herşeyden önce 12 Eylül'ün felsefesi belirlemiştir. Nedir bu felsefe? Üretmeyen ekonomiye sahip bir toplum. Yani ekonomik sistem Türk toplumunun çağdaşlaşma özlemlerine yanıt verecek bir üretim düzeyinde değil. Onun için de vaktiyle bir genel kurmay başkanı, Tağmaç "toplumun sosyal gelişmesi ekonomik gelişmeyi aşmıştır, buna fren gerekir" demiştir. O yüzden gerçekten de 12 Mart döneminde böyle bir frene basılmıştır ama istenen sonuç elde edilmemiştir. 12 Eylül buna daha kesin çözüm yolları aramıştır. O yüzden de —açık söylemek lazım— 12 Eylül yönetimin felsefesi *sola* karşıdır, solu tasfiye etmeye yöneliktir. Efendim, Demirel hükümetini de alaşağı etmiştir, parlamentoyu dağıtmıştır, filan denebilir, ama bütün bunlar işin özünü değiştirmez. Bizi yanlış yargılara götürmemelidir. İşin özü, toplumun özlemlerine yanıt verecek bir üretim potansiyeline sahip olmayan ekonomik sistemimizin karşısında yükselen muhalefeti susturmak. Şimdi amaç böyle olunca, yani 12 Eylül'ün temel felsefesini böyle belirleyince uygulamaya da geçebiliriz. Bu felsefenin cezaevindeki uygulaması çok çarpıcıdır. Bizim o zamana kadarki cezaevi sistemimiz koğuş sistemidir. Büyük cezaevlerinde insanlar olabildiğince geniş koğuşlarda

yatırılmış, cezalar öyle infaz edilmiştir. İlk kez 12 Eylül'den sonra özel cezaevleri yapılmıştır. Özel cezaevi edebiyatı 12 Eylül'den sonra girmiştir bizim ceza hukukumuza. Ve insan doğasıyla bağdaşmayan cezaevleri yapılmıştır Türkiye'de. Dünyada da yok mu? Kuşkusuz var ama, bizde bu yerlere, toplumla gerçekten uyumsuzluğa düşmüş, vahim suçlar işlemiş, cezaevinde de aynı biçimde, oradaki insanlarla uyumsuzluğa düşmüş patolojik tipler değil, doğrudan doğruya siyasal hükümlü ve tutuklular girmiştir. Ve iki tür cezaevi yapılmıştır o dönemde. Bir bölümüne "toplu iyileştirme ve eğitim uygulanan özel kapalı cezaevleri" diyorlar; bir bölümüne de "bireysel iyileştirme ve eğitim uygulanan özel kapalı cezaevleri". Şimdi bakın, "eğitim uygulanan!" deniyor. Sanki biz bu cezaevlerinde, bu insanlara, onlar düzeyinde, bizim toplumumuzda en elit insanlara eğitim uygulayabilirmişiz gibi. Tüzüklere yazılmış bu.

İ.S. Efendim bir de E tipi denilen cezaevleri var. Sanırım onlar 12 Eylül'den önce kurulmuşlardı. Onların gerisinde yatan mantık neydi? Şimdi nasıl işliyorlar?

V.D. Eski dönemlerde ceza, insanlara eziyet ve ibret düşüncesine dayandığı için, cezaevleri de bu amaca göre yapılmışlar. Büyük kalelerin, surların altında güneş görmez, rutubetli zindanlar olarak düşünülmüş. Bizde de epey örneği var.

Ancak, özellikle 16. y.y.'dan sonra ıslah ve suçlunun yeniden topluma kazandırılması gibi ceza felsefesindeki genel değişme, cezaların daha çağdaş, daha insancıl bir ortamda çektirilmesi düşüncesini, dolayısıyla da yeni cezaevi tiplerini birlikte getirmiş. A, A-1, A-2, A-3, B, C... cezaevi mimarisinin geliştirdiği tipler.

E- Tipi de bunlardan biri. Geniş hacimli, geniş koğuşlu, içinde kütüphanesi, dershanesi, konferans, sinema, tiyatro, spor salonları, revir, doktor odası, mutfak, çamaşırhane gibi her türlü gereksinimi karşılamak üzere yapılmış bir cezaevi türü. İç bölümleri dar, özellikle hücre tiplilere göre maliyeti daha düşüktür. Merkez cezaevi olarak Türkiye koşullarına daha uygun olduğu söylenebilir.

İ.S. İsterseniz biraz da 12 Eylül'ün getirdiği yöntemlerden bahsedelim. Örneğin "karıştır-barıştır" 12 Eylül'ün getirdiği yöntemlerden biri değil mi?

V.D. Evet, "karıştır-barıştır" da 12 Eylül'ün getirdiği yöntemlerden biridir. Daha önce de, benim zamanımda da böyle bir takım öneriler gelmişti. Kimi yerlerde uygulamışlar filan diye... Fakat biz buna hiçbir zaman yanaşmadık. Elazığ Cezaevi'nde, hiç unutmuyorum, ülkücülerden bir grup ayrı koğuşlarda oturuyorlardı. Ahşap koğuşun tavanını delerek sol grubun koğuşu üstüne gel-

miş ve ateş etmek suretiyle insanları öldürmüşlerdi. Yani iki grup arasında böyle bağdaşmaz çelişkiler varken, karıştır-barıştır uygulamasının hiçbir ciddi düşünceye dayanmadığını söylemek mümkündür. Şimdi bunun arkasında yatan düşünce aslında karıştır-barıştır filan değil. Solcular büyük bir kitle halinde getirildiler cezaevlerine, asıl yoğunluğu onlar oluşturuyordu. Amaç aralarına sağdan insanlar katarak tünel açmak, kaçmak gibi girişimleri idareye haber vermelerini, ihbar etmelerini sağlamaktı. Yoksa bunun iyileştirme ya da infazla ilgili herhangi bir yanının olmasını düşünemiyorum.

Aynı zamanda 12 Eylül'ün getirdiği bir başka uygulama da kanımca önemli. O zamana kadar fiilen uygulanan bir takım kuralsızlıklar 1 Ağustos Genelgesi'yle kurallaştırıldı. Resmileşti, kâğıda döküldü. Örneğin daha önce bizim hukukumuzda, infaz hukukunda açlık grevinin disiplin cezasıyla karşılanması diye bir kural hiç yoktu. İnanılmaz bir şey, açlık grevi yapan adama disiplin cezası vermek. O döneme kadar kimsenin aklına gelmedi, 1982 Ağustosu'na kadar. O tarihte Adalet Bakanı olan zat bir genelge yolluyor cezaevlerine ve açlık grevlerinin disiplin cezasını gerektirdiğini söylüyor.

İ.S. Bu noktada, belki biraz "risque" kaçacak bir soru sorayım. Biliyorsunuz Erdal İnönü açlık grevlerini bir "şiddet eylemi" olarak değerlendirdi. Bu değerlendirmede 12 Eylül yönetiminin kazanmış olduğu meşrutiyetin bir işaretini görmek mümkün değil mi?

V.D. Evet, haklısınız. Sosyal demokrat bir partinin liderine hiç yakışmayacak bir değerlendirmeydi o. Bırakın sosyal demokrat bir politikacı olmayı, aydın bir insana yakışmayacak sözlerdi onlar. Çaresiz bir insanın başvurabileceği son protesto eylemi nasıl şiddet olarak değerlendirilir! Kime karşı şiddet? Biliyorsunuz Erdal Bey bir bilim adamı; onun bile böyle konuşması gerçekten de 12 Eylül'ün felsefesinin her yere ne kadar nüfuz ettiğini gösteriyor.

Ama 1 Ağustos Genelgesi'nin tek ayıbı açlık grevleriyle ilgili getirdiği disiplin cezası değil. Bakın örneğin, Cezaevleri tüzüğünde (?) tutukluların ziyaretçileri ile, avukatlarıyla görüşmeleri konusunda Ceza Yargılama Usulü Yasası'na gönderme yapılıyor. Yani konuyla ilgili burada konulan kural geçerlidir, diyor. Yollama yaptığı madde, Usul'ün 144. maddesi. Diyor ki: "Tutuklu bulunan sanık, müdafii ile her zaman görüşebilir ve muhabere edebilir. Son tahkikat açılıncaya kadar hâkim, sanığın muttali olması teeviz edilmeyecek hususatın kendisine bildirilmesini menedebilir. Tutuklama sebebine göre lüzumu halinde son tahkikatın açılmasına kadar sanık ile müdafiin görüşmelerinde bizzat hâkim veya tayin edilecek naip yahut istinabe olunan hâkim hazır bulunabilir."

Yani mahkeme, dava açılıncaya kadar, sanığın avukatıyla görüşmesini kısıtlayabilir. Nasıl kısıtlayabilir? Görüşürken orada hakim kendisi bulunabilir veya onun tayin edeceği başka bir hakim bulunabilir. Peki genelge ne diyor? Tüzüğe ve yasaya rağmen "hükümlü ve tutukluların avukatlarıyla görüşmeleri bir görevlinin nezaretinde"... Yani başımızda bir tane görevli bulunacak. Ne zaman? Her zaman, dava açıldıktan sonra bile. Şimdi bakın, açıkça yasaya da tüzüğe de aykırı ama buna rağmen bütün cezaevlerine gönderilen bir genelge bu. Yani şunu demek istiyorum İskender Bey. Bu genelge aslında Türkiye Cumhuriyeti'nin 1989 yılında, 21. yüzyıla ayak basmak üzere bulunduğu bir dönemde, Türkiye gibi devlet geleneği olan bir toplumda, bir bakanlığın genelgesi olmak sıfatına lâyık değildir. Bir resmi belge olma özelliğine sahip değildir. Nereden kaynaklanıyor bu? 12 Eylül'ün felsefesinden kaynaklanıyor? 12 Eylül'ün insanlarımıza bakış açısının yansıması bu. Asıl mesele bu. Cezaevlerinin yapısıyla bu kurallar bir bütün arzediyor. 12 Eylül felsefesinin içerdeki insanımıza bakış açısını somutlaştırıyor. Yapı olarak ve kural olarak.

İ.S. Son olarak şöyle bir soru sorayım size: Hapishanedeki mahkûmun hayatını kontrol eden bir sürü merci var; her gün görüştüğü gardiyan, cezaevi doktoru, savcı, cezaevi müdürü, daha sonra ise, işte Cezaevleri Genel Müdürü, Adalet Bakanı, Başbakan'a kadar uzanan bir zincir. Mahkûmun gündelik hayatı bakımından bunlar arasında en tayin edici olanı hangisi? Ve burada bir gelişme, değişme var mı? Örneğin merkezileşmeye doğru? Ya da tam tersi, gardiyanların egemenliği mi daha çok arttı? Bu otorite yapısı hapishaneye nasıl yansıyor?

V.D. İlginç bir soru bu; yanıtlanması da öyle çok kolay değil. Ama ben size görüşlerimi söyleyeyim. Eskiden Cezaevleri Genel Müdürleri uzun yıllar orada çalışmış insanlar olurlardı ve hangi iktidar gelirse gelsin, kolay kolay kimsenin aklına gelmezdi Cezaevleri Genel Müdürü'nü değiştirmek. Tabii bu durumda en tayin edici insan, içerdeki insanların yazgıları üstünde en belirleyici etkiye sahip olan insan da Genel Müdür olurdu. Bakın şimdiyle ilgili size bir olay anlatayım. Mamak'taki Dev-Yolcu sanıklarla ilgili... Askeri cezaevlerinin Adalet Bakanlığı'na devri işlemi gerçekleştikten sonra, onların da Çankırı Kapalı Cezaevi'ne nakillerine karar verilmiş. Davaları Mamak'ta; haftada üç gün duruşmaları devam ediyor ve Ankara Kapalı Cezaevi'nde yer olduğu halde bunların Çankırı Cezaevi'ne nakillerine karar verilmiş. "Buna bir çözüm getirin" dedik; büyük bir sıkıntı çünkü. Nakil gerçekleşti mi, haftada üç gün, ellerinde kelepçe, yazın sıcağında, kışın soğuğunda Çankırı'dan Ankara'ya kamyonlarla getirilip götürülecekler.

İ.S. Peki, neydi bunun gerisinde yatan mantık?

V.D. İşte ben de onu diyorum ya! Buna karar veren insanın, bunu düşünen adamın içerdeki insana acı verme düşüncesinden başka bir fikre sahip olmasını kabul edemem. Yani bunu iyi niyetle bağdaştırmak mümkün değil. Nitekim oradaki insanlar da "karşı koyacağız" dediler. Ne olacak? Jandarma, şu, bu, bir kişiye üç beş kişi düşecek şekilde dipçikle bunları alacak, dolduracaklar arabalara, Çankırı'ya gidecekler. Genel Müdür'le görüştük, işi çözümleyelim diye. Adam dedi ki "Emir verildi efendim, gidecekler". Böyle bir şey olur mu? Haftada üç gün duruşmaları var bunların. "Efendim bir yanlışlık varsa düzeltiriz" dedi. "Şimdi siz bana söyleyin" dedim "bunu nasıl düzeltiriz? Bunun mutlaka düzelmesi gerekiyor da, nasıl düzelir?" "Valla", dedi "emri Bakan imzaladı, biz değiştiremeyiz." İki arkadaş müsteşar yardımcısına gittik onunla konuştuk. O da bu işi üstlenmek istemedi. Bakan'a gitmemiz gerekiyormuş. Ertesi sabah için Bakan'ın özel kaleminden bir randevu aldık. Gittik kendisiyle görüştük, yanımızda emir verdi kalmaları için.

Bunu şunun için anlatıyorum. Yani, bu kadar açık seçik bir gerçek ortadayken, bu adamların üç gün duruşmalarının Mamak'ta yapılacağı bilinip dururken, bunlar Çankırı'ya gönderiliyor ve sakınca da söylendiği zaman, ben bunu düzeltemem ancak Bakan düzeltir deniyor. Örnekler çoğaltılabilir. Hemen aklıma bir tanesi daha geliyor. Şimdi halen Ankara Kapalı Cezaevi'nde bulunan Nihat Sargın, Nabi Yağcı'yla birlikte tutuklanmadan önce gözaltına alındıklarında, 19 gün emniyette kaldı ve kendilerine Türkiye'de bilinen bütün işkence yöntemleri uygulandı. Bu tartışmasız böyle. Şimdi sizi karşımda gördüğüme ne kadar inanıyorsam, buna da o kadar inanıyorum. O yüzden Nihat Bey'in sağ eli kalem tutmuyor. Savunma yazacak adam. Gittik, dedik ki, daktilo getirilsin. Hayır yasak, gelemez. Peki, ne sakıncası var? O daktilonun harflerini makineye bağlayan tel çubuklar var ya, onlar şiş olarak kullanılabilirmiş, bir gerekçesi buymuş. Bir de efendim, cezaevinden başkalarına yazı, dilekçe yazarlarmış. Onların ikisi de ayrı bir koğuşta kalıyorlar; öteki koğuşlarla bütün ilişkileri kesilmiş durumda. İkisinin birbirlerini yaralamaları da sözkonusu değil. Ama şayet siz buna rağmen, genel başkan Nihat Sargın'ın genel sekreteri Nabi Yağcı'yı daktilonun çubuğuyla şişleyeceğini düşünüyorsanız, hiç böyle çubukları olmayan elektrikli daktilolar da var. Hemen alıp geliriz. "Efendim olmaz". Savcıyla konuşuyoruz, cezaevi savcısıyla! İçerde kolu sakatlanmış, işkencede sakatlanmış bir parti genel başkanına savunmasını yazmak için bir daktilo vermeye gücü yetmiyor. Bugünkü dönemde savcıların bile hiçbir insiyatifi yoktur cezaevlerinde.

Görebildiğim kadarıyla şöyle: Bakanlık felsefesine uygun tasarruflarda, gardiyanlara varıncaya kadar herhangi birinin bağımsız hareket etmesi mümkün. Yani mahkûmlara eziyet, işkence veya yasaklama türünden kararları, cezaevi müdürü de, savcı da, hatta belki başgardiyan ve gardiyanlara varıncaya kadar

herkes alabilir. Ama mahkûm lehinde herhangi bir karar söz konusu olduğunda, Bakanlığa sormadan bir şey yapmaları hemen hemen olanaksız. Bu iktidar, felsefesini, yani piramidin en tepesindekilerin düşüncelerini alt kademelere çok dolaysız bir biçimde yansıttığından, onlar da mahkûmlara karşı böyle bir tavır içinde olagelmişlerdir. Mahkûmların lehinde en küçük bir insiyatifleri görülmemektedir.

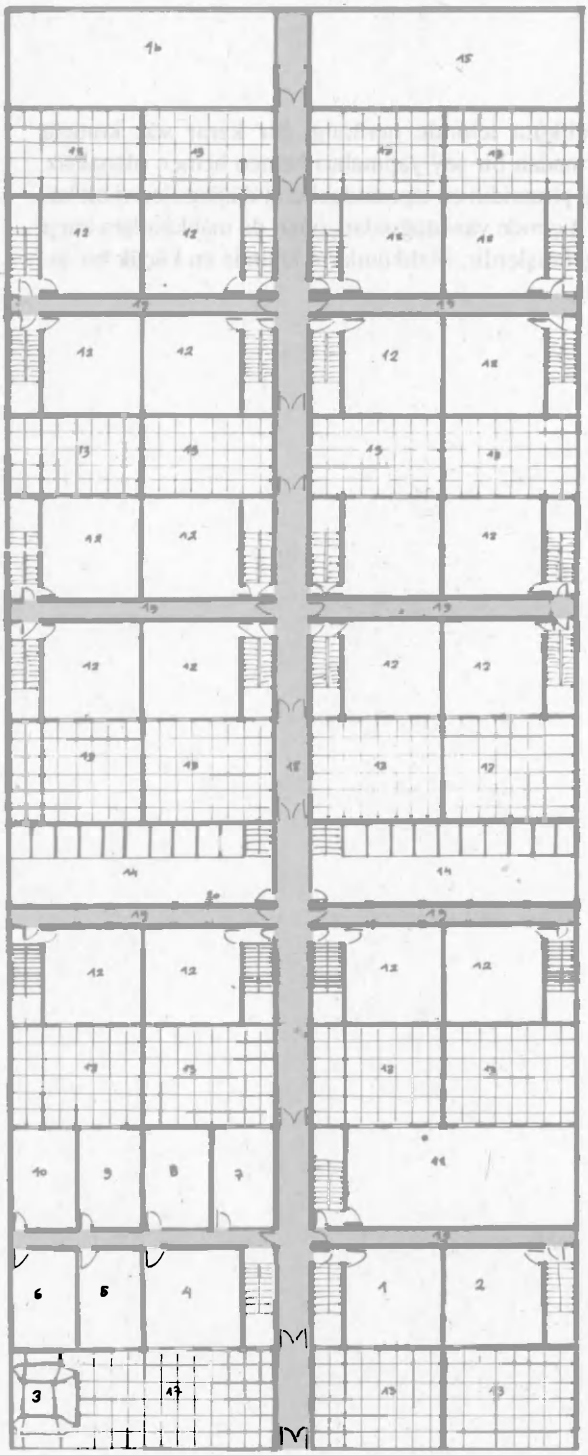

"E Tipi Cezaevinde Mahkumların Kaldığı Bölümler:

1. Çocuk Koğuşu
2. Kadın Koğuşu
3. Hamam
4. Doktor
5. Öğretmen
6. Kitaplık
7. Mescit
8. Revir
9. Karantina
10. Deliler Koğuşu (1-10. ünitelerin bulunduğu bloğun üst katı halı tezgâhı.)
11. Konferans Salonu
12. Koğuşlar (2. kat. Alt kat yemekhane, üst kat yatakhane)
13. Avlu (Havalandırma)
14. Müşahade hücreleri (4. kat. Her katta 10 hücre)
15. Mutfak
16. Çamaşırhane
17. İdam İnfaz Avlusu
18. Ana Koridor (Malta)
19. Gözetleme Koridoru
20. Gözetleme Mazgalları

ERTUĞRUL KÜRKÇÜ

İskender Savaşır: Bu sayıyı kurarken, çok fazla formüle edilmemiş de olsa, şöyle bir düşüncemiz vardı. Hapishaneler hakkında çok yaygın bir söylem var ve bu, çok anlaşılabilir nedenlerden ötürü, çok politik bir söylem. Ve bu söylem, doğrudan doğruya bir mücadelenin aracı olmuş. Yani, yaşanmış olanı bütün yönleri ve ayrıntılarıyla dile getirme amacını gütmekten çok, bir hapishane direnişinin doğrudan doğruya aracı olmuş. Türkiye'de bir de bunun dışında, daha dar ve akademik bir çevrede de olsa, mesela Foucault'dan etkilenmiş bazı söylem biçimleri gelişmeye başladı. Bu ise, hapishanenin daha çok disiplinle ilişkisini ele alan bir yaklaşım içeriyor. Herhalde bizim burada yakalamaya çalıştığımız, Türkiye'de hapishanelerde yaşanmış ve bu ikisinde de dile gelmemiş bazı şeyler. Aslında bunların ne olduğunu, olabileceğini hepimiz az çok biliyoruz. Herhangi bir yerde sohbete girişildiğinde konuşulan, dile getirilen şeyler. Bir anlamda, ona sinmiş olan bilgiyi açığa çıkarmaya çalışıyoruz. O yüzden galiba ilk soru şu olabilir: Hapishanede yaşıyor olmanın insana kazandırdığı, onun gündelik yaşamına da direnişine de kaynaklık eden bilgi nasıl bir şey? Bir de tabii bunun önemi sorusu var: Bunları yansıtmak, yazıya geçirmek niçin önemli?

Ertuğrul Kürkçü: Benim anlatacaklarım ancak doğrudan doğruya bir siyasal hükümlünün tecrübeleri olabilir. Oysa Türkiye'de hapishaneler siyasal hükümlüler olmadan da var, yani insanlar siyasal nedenlerle hapsedilmeden önce de var ve daha sonra da olmaya devam edecek. Toplumun varoluş biçimiyle ilgili bir gerçek bu. Bu nedenle benim söyleyeceklerim daha çok siyasi hükümlülerin hapsedilişinden çıkardığım sonuçlarla sınırlı olabilir. Ama 1980'den önce, daha doğrusu 1978-80 arasında ben, siyasi olmayan hükümlülerin de kapatıldığı bir cezaevinde bulundum. Bu yüzden de genel olarak cezaeviyle ilgili bir fikir edinmek imkânı bulabildim. Şimdi özellikle siyasi hükümlülerle ilgili diyeceğim ilk şey şu olabilir: Bence devlet, başından başlayarak ve herhalde sonuna kadar, siyasi hükümlüleri hapsetmeyi özel harbin bir parçası olarak kavrıyor. Farkettiğim en önemli meselelerden biri siyasi hükümlülerin hapsedilmesine ilişkin yöntemlerin, biçimlerin, buna dair ilkelerin hiçbir zaman cezaevi yönetiminin olağan işlerinin bir parçası olarak ele alınmadığı... Askeri cezaevlerinde olsun sivil cezaevlerinde

olsun, siyasi hükümlülerle ilgili olarak ne yapılacağının çoğu kere yukarıdan, Genelkurmay tarafından emredilen şeyler olduğuna dair ipuçları var. Bunları net olarak bilemesek bile, mantıken böyle olduğunu öngörebiliriz. Toplum yalnızca genel olarak cezaevlerini tanır. Oysa siyasi mahkûmların karşılaştığı hapis şartları, mesela Genelkurmay'ın özel ilgisine mazhar olmaları, toplumun kendi rutin yaşamı içinde tanıdığı cezaevi gerçeğinden farklıdır. Siyasilerin hapsedilmesi, daha çok krizlere bağlı bir mesele, dolayısıyla da çok özel şartlara bağlı, özel harbe bağlı. Bu yüzden siyasi mahkûmların hapsedilmesi ile genel olarak cezaevlerini birbirinden ayırmak gerekiyor. Siyasi hükümlülerin cezaevindeki varoluşu esir edenle esir edilen arasındaki ilişkiye benzer, daha çok.

İkinci noktayla ilgili olarak. Ben aslında Foucault'yu öyle uzun boylu biliyor değilim. Sizinle konuştuğum süreler içinde okuduğum bazı parçalardan yola çıkarak hakkında bir şeyler söyleyebilirim. Doğrusu, Foucault'nun gözlemleri,belirlemeleri, buradan yola çıkarak yaptığı analizler, vardığı hükümler çok büyük ölçüde Batı Avrupa'da, sivil toplumun özellikle gelişmiş olduğu, devletin de bununla ilişkisi içinde şekillendiği bir mekân ve tarihte elde edilmiş sonuçlar. Ve bana, fazlaca sistematize edilmiş, dolayısıyla da konusunu çok pürüzsüz bir şey olarak ele alan bir yaklaşımı varmış gibi geliyor. Ben aslında Batı Avrupa'daki hapishanenin de tam Foucault'nun anlattığı, çözümlemeye çalıştığı gibi olmadığını düşünüyorum ama önemli bir hakikati de yakaladığını teslim etmem gerek. Ancak bu tahlilin Türkiye'ye uygulanması halinde, Batı Avrupa'da elde edilen sonuçların Türkiye'de elde edilebileceğini sanmıyorum. Benzetme yerinde olursa, Avrupa medeni hukuku Türkiye'ye ne kadar oturmuşsa, ceza ve infaz hukukunun da o kadar oturmuş olduğunu düşünüyorum. Türkiye'de bence bu ikisi, yani toplum ve hukuk birbirine Batı Avrupa'dakinden farklı bir biçimde eklemleniyor. Türkiye'de eşitsiz ve birleşik gelişme yasasının kendisini bu alanda da dayattığını düşünüyorum. Türkiye'de devlet bir bakıma olabilecek en modern şey. Dünya modernleştiği nisbette devlet de modernleşiyor. Dolayısıyla hukuk kendi icra biçimlerini, baskı biçimlerini modern dünyadan devralıyor ama toplum aynı hızla, aynı ilişkiler çerçevesinde modernleşmiyor. Bu nedenle de, Türkiye'de yasalarla toplumun gerçekliği arasındaki kopukluk ya da uçurum sürdükçe, cezaevlerinin devlet tarafından görüldüğü biçimiyle, bizzat uygulamadaki gerçekleşmesi arasında ve cezaevi müdürlerinin cezaevini kavrayışı ile uygulamanın en altındaki adamların, yani gardiyanların kavrayışı arasında çok ciddi farklar olacaktır. Devletin resmî bakış açısından popüler gelenek çok ciddiye alınması gereken bir olgu değil. Ama bir yandan da, bir cezaevinde yaşama, cezaevinde baskı altında tutma ve tutulma geleneğinin cezaevindeki hayatı tayin eden başlıca unsurlardan biri olduğunu söylemek mümkün. Ancak ben

bu geleneğin geçmişten büyük kopuşlarla bugüne doğru geldiğini düşünüyorum. Kopuştan kastım, gelenekten hareketle bugün yaşanan cezaevi gerçekliğini yakalamanın hem mümkün olduğu hem de olmadığı...

Bütün bunları konuşmanın ise şöyle bir önemi olabilir: Siyasi mahkûmların, yani devrimcilerin, kriz dönemlerine öngelen şartlar içersinde ortaya çıkan çatışmalar dolayısıyla devlet tarafından bir özel harbin nesnesi olarak hapsedilmesinin her şeyden önce siyasi bir önemi var. Devlet aslında siyasi hükümlüler dediği kategoriyi gayrı resmî olarak kabul ediyor. Fakat resmî olarak bu kategoriyi tanımıyor. Ama onun gayri resmî olarak kabul ettiği siyasi hükümlülük statüsü, siyasi hükümlünün, yani komünistin yok edilmesine dayalı özel yöntemler geliştirilmesine, bunları gizli genelgelerle, yazılı olmayan emirlerle icra edilmesine imkân veren bir sistem kurmasını sağlıyor. Öte yandan yüzünü topluma döndüğünde, yani buna bir meşruiyet sağlaması gerektiğinde, Türkiye'de siyasi hükümlü olmadığını iddia ediyor. Batı Avrupa'ya döndüğünde de, onlara Türkiye'de siyasi hükümlülerin zaten olmadığı şeklinde bayağı bir kandırmacaya girişiyor. Hapisteki devrimci ya da siyasi hükümlü, devletin kimi zaman şiddetlenen, kimi zaman gevşeyen, ama sürekli olarak işleyen ya da yedekte tutulan yok etme mekanizmasının nesnesi olarak tanımlanmış. Bunlar cezaevi yönetmeliğinde "anarşist ve terörist hükümlüler" diye adlandırılarak, aslında ne infazı ne ıslahı mümkün olmayan bir kategori olarak ele alınıyorlar ve 12 Eylül'den sonra çıkartılan yeni yönetmeliklerle, "toplu iyileştirme"ye tabi tutulmak üzere "E-tipi" özel cezaevlerinde toplanıyorlar. Bunlar içersinde bütün çabalara rağmen bir türlü "toplu olarak iyileştirilemeyenler" de, tek tek "iyileştirilmeleri" için kurulmuş "L-tipi" hücre cezaevlerine gönderiliyorlar. Ama sistemin mantığı bence öyle ki, bu cezaevleri aslında "iyileştirme"den vazgeçtik, yeni bir kriz döneminde, bu insanların topluca imhasına dair bir niyeti yansıtan bir çerçeve içersinde planlanmış ve gerçekleştirilmiş mekânlar. Ancak tabii, toplum o kadar kolayca yukarıdan denetlenebilen bir şey değil. İşte, nihayet bütün gücün yürütmede toplandığı bir dönem geçince bu planlar işlemez hale gelebiliyor ama devletin kendi eğilimi sürekli olarak gücü yürütmede toplamak olduğu için, bu tasarı çerçevesinde gerçekleştirilmiş yapıların hiçbirisi ortadan kalkmıyor; sanki sadece sıkılı bir elin açılması ama o elin de kola bağlı olarak bedende kalması gibi, o da orada duruyor. Benim cezaevinden çıktığımdan beri hep anlatmak istediğim, fakat bir türlü dinleyen ve anlayan bir kulak bulamadığım en önemli şeylerden bir tanesi bu. Çünkü Türkiye, sürekli krizlerle yaşayan, gelişen ya da çürüyen bir ülke; yeni bir kriz anında bu yapılar bozulmamış olarak kalırsa, devrimcilerin daha en baştan yapısal olarak belirlenmiş, gayrı hukuki çerçeveler, bir takım gelenekler edinmiş bir yapı içersinde süratle yok edilebilecekleri gibi çok ciddi endişelerim var. Mesela

bunun bence en önemli unsurlarından biri, "toplu iyi-leştirme"ye direnen ve onların terminolojisinde "ıslahı gayrı mümkün" olarak adlandırılan, tek tek "iyileştirme"ye tabi tutulacakların konduğu cezaevinin, her zaman kural olarak ya bir askeri birliğin içinde ya da kıyısında, özellikle de Türkiye'nin harbe konu olabilecek sınır bölgelerinde kurulmuş olması. Harbin temel ilkesinin arkada düşman bırakmamak olduğunu akıldan çıkarmayacak olursak ve devletin siyasi mahkûmları özel harp doktrini çerçevesinde "iç düşman" kabul ettiğini hep aklımızda tutarsak, o zaman burada çok büyük bir tehlike olduğunu görebiliriz. İşte bunların konuşulmasının, bunun deşifre edilebilmesi bakımından bir önemi var. Bunlar acil, güncel ve doğrudan doğruya solcuyu, devrimciyi tehdit eden şeyler olduğu için önemli. Ama daha da önemli bir başka yan var. Bence şimdiye kadar, toplumun geleceğine soldan, sosyalizmden bakan hiçbir proje sosyalizmi, cezaevlerinin olmadığı, suçun ve cezanın ilga edildiği, bunun ortadan kaldırılmasının maddi ve manevi şartlarının yaratıldığı ve yeniden üretildiği bir toplum olarak tanımlamadı. Şimdiye kadar, sosyalizm projelerinin hep negatif olarak tanımlandığından şikayet ettik. Bu eksiklik, bizim bugün hapishaneler üzerine konuşmamızın önemini daha da arttırıyor. Bu projenin pozitif bir tanımının da gerekli olduğunu düşünüyorum. Tabii, genellikle hep iktidar bakış açısından bakıldığından, iktidarın da olmadığı bir toplum projesi insanların kafasını çok meşgul etmediğinden, her iktidarın da bir hapishaneye sahip olacağı zaten bir veri olduğundan, sanki hapishanesiz bir toplum, suçsuz ve cezasız bir toplum düşünülemez oldu. Oysa bunun ötesine geçmek, bunu aşmak ve böyle bir tasarıyla insanların karşısına çıkmak gerekir. Bu tasarıyı geliştirirken de şunu kabul etmek gerek: Cezaevinin iyisi yoktur, cezaevi ya vardır, ya yoktur. Buna tersinden baktığımızda da, burjuva iktidarının, burjuva devletinin, onun egemenlik ve baskı aygıtlarının işleyişinin, halkın hayatında kendisini her gün ve her saniye durmadan hissettiren bir dizi egemenlik yapısının iyice açığa çıkarılmasında çok ciddi yararlar buluyorum. Çünkü bence cezaevlerinde devletin zihniyeti cisimleşiyor, yani başka taraflarda saklayabildiği ruhunu, bence burada açığa vuruyor. Cezaevleri üzerine düşünmek bu yüzden de önemli.

Bir başka nokta da, halkla cezaevleri arasında bir duvar, bir tür görünmezlik olduğundan, cezaevlerinde yaşayan insanların aslında bir hayatları, gündelik hayatları olduğu, bir yaşama kalıbı olduğu, insanların burada durmaksızın yeniden biçimlendiği genellikle farkedilmez. Tek tek bireyler üzerinde, cezaevine hapsedilme üzerinde düşünülmeye başlandığında görülmesi ve cezaevi hakkında bir tavır takınırken akılda tutulması gerektiği için de bunların üzerinde durulması önemli. Türkiye'de 12 Eylül'den bu yana aşağı yukarı bir milyona yakın insan hapsedildi. Bu da hatırı sayılır bir nüfus oluşturuyor.

Ece, bu nüfus için önemli olan bizim için de önemlidir.

İ.S. Biraz itiraz edeceğim bu söylediklerine. Çünkü bütün bu söylediklerinden devletin çok yekpare bir şey olduğu izlenimi çıkıyor. Sanki tek bir iradesi, tek bir iktidar tasarısı varmış gibi. Halbuki biliyoruz ki, devletin içinde de bir sürü parçalılıklar var. Örneğin Veli Devecioğlu'nu düşün; o devletin içinden yetişmiş biri ama belki de aslında Foucault'nun tarif ettiği iktidar biçimine daha yatkın; daha ıslaha yönelik bir iktidar anlayışını temsil edi-yor. Bütün bunlar bir yana, hapishanenin kendi içinde mahkûmlar gardiyanlarla, zaman zaman belki anlaşarak, cezaevi yönetimine karşı küçük iktidarlar kuruyorlar. Cezaevi müdürünün devlete karşı mahkûmlarla kurduğu iktidarlar var. Bir sürü, böyle küçük iktidar odakları var.

E.K. Şimdi bu söylediklerinde, çok genel olarak devletten sözetmiş olsa idik, ben tamamen haklı olduğunu düşüneceğim de, burada daha çok kendi tecrübemden hareketle konuştuğum, siyasi hükümlülerin hapsedilmesinin ve özellikle bir kriz döneminde hapsedilmesinin mantığı üzerine daha çok sözedildiği için, kriz anlarında devletin bütün gücünün yürütmede toplandığı ve siyasi hükümlülerin hapsedilmesinin doğrudan doğruya özel harbin, örtük bir iç savaşın konusu haline geldiği durumlarda bütün bu ikincil iktidar odaklarının varolmalarına rağmen belirsizleştiği, ortadan kalktığı, tesirsizleştiği ve tek bir genel liderliğin altında toplandığı söylenebilir. Bu bütün toplumda olduğu gibi cezaevlerinde de böyle, yani nasıl parlamento kapatılır, siyasi partiler kapatılır ve sendikalar ortadan kaldırılır ve hatta günlük hayat disipline edilmeye çalışılırsa ve bütün bu ikincil iktidar merkezleri geçerliliklerini kısmen ya da geçici olarak yitirirse, cezaevlerinde de bunun yaşandığı momentler var. Buna karşılık daha olağan denilen, daha dingin denilen ya da toplumun evrim geçirmekte olduğu denilen dönemlerde, senin söylediğin yapıların devletin bu tarihsel eğiliminin yanı sıra ve hatta ona karşı bir güç olarak da işlediğini söylemek pekâlâ mümkün. Aslında böyle birşey bizim Malatya'da yaşadığımız —ben ilk özel cezaevini Malatya'da gördüm— süreçte kendisini bir dereceye kadar gösteriyordu. Mesela cezaevi yönetimi 5 müdürle işlerini yürütmeye başlamıştı, daha önce cezaevlerinde tek olurlardı ve bunların savcısı olurdu. Savcı yasaya göre, cezaevinde hukukun teminatı ve adaleti temsil ediyor, ama öbür taraftan cezaevi müdürü, Cezaevleri Genel Müdürlüğü'nün temsilcisi oluyor. Sonra bir de buna 12 Eylül'de askeri birlikler eklendi. Kendi içersinde burda birçok farklı iktidar odağı olduğunu gözlemleyebiliyorduk, mesela egemen sınıf ya da devlet içinde varolan politik eğilimlerin bu beş müdür arasında neredeyse birebir taksim edildiğini gözlemlemek mümkündü. Bir tanesi bunların merkez eğilimi temsil eden, bir tanesi uç sağda, bir tanesi dinci, öbürü liberal gibi, diğeri sosyal demokrata çalar gibi, ama hakikatte bütün bunların hepsi son

tahlilde, hükümlülerin tümünü öngörülen yasa ve yönetmelikler çerçevesinde, genel yasa ve yönetmeliklere aykırı olarak cezaevleri içersinde bir asayişsizlik olmadan hapsetmeye yönelik olduğu için, eninde sonunda en üst iktidar odağı her neyse onun amaçlarına hizmet etmiş oluyorlar. Şöyle şeyler de gözlemlemiyor değildim, mesela askeri yönetimin geçmişten alınmış teamül ve geleneklerle cezaevini idare etmenin sivil biçimlerine karşı doğrudan doğruya emre, zapturapta, zorlayıcı tedbirlere yönelik talepleri vardı. Cezaevi yöneticileri çoğu kere, bu talepler gerçekleşmediği zaman kendilerinin de tıpkı birer mahkûm gibi muamele göreceği endişesiyle ya da böyle bir öngörüyle gelip hükümlülerden, bu emrin yerine getirilmiş gibi gösterilmesine yardımcı olursak, bize bu fırtına geçtikten sonra yardımcı olabileceklerini öne sürerek karşılıklı uzlaşmalar arıyorlardı ve hiçbir zaman askeri idarecilerin temsilcileriyle, cezaevinin sivil personeli arasında birbirleriyle özdeş olduklarını kabul eden, aynı iktidarın parçası, aynı yönetme tarzının parçası olduklarını kabul eden bir anlayış olmadığını gözlemleyebiliyorduk, yani bu söylediklerin o anlamda doğru. Bütün bunlar, o olağanüstü denilen dönemde dahi kendisini gösterebilen şeylerdi. Ama nihayet işte bu, "karıştır, barıştır" politikasının uygulanması için kesin emir noktasına gelindiğinde bütün öteki yapıların dağıldığına ve burda işte kılıcın, dipçiğin iş görmeye başladığına tanık olunur. Bu anlamda da "son tahlilde" denilen şeyin ben burada da geçerli olduğunu söyleyebilirim. Ben baştan yaptığım ayrımın aslında burada da sürdüğünü düşünüyorum, yani kriz dönemleriyle olağan denilen dönemler arasında, bütün toplumun ve devletin yönetimi nasıl farklılaşıyorsa, bu cezaevlerinde de aynı biçimde (aşağı yukarı) yansıyor diyebiliyorum. Yani söylediğine hem katılıyorum, hem katılmıyorum.

İ.S. Ben konuyu biraz koğuşun içine çekmeye çalışayım. Bu söylediklerin cezaevi yönetimi içindeki ayrışmaları, iktidar odaklarının çeşitliliğini açtı. Şimdi biraz direnişi düşünelim. Onu da mümkün kılan koğuşun içersinde yaratılan bir iktidar. Ben bu iktidarın yaratılma mekanizmalarını merak ediyorum. Çünkü biliyorsun bu hapishaneler dosyasıyla ilgilenme sebeplerinden biri, oradan dışarıya neyin aktarılacağı konusu. Orada yaratılan iktidar biçimleri, yaşanan deneyim dışarıdaki mücadeleye nasıl bir katkıda bulunabilir?

E.K. Bence bu soru önemli cevaplar talep eden bir soru. Ama cezaevindeki mücadele, cezaevinin kendi dinamiğinden hız alıyor, yani onun kendi özgül çelişkilerinden hız alıyor. Burdan çıkarak, burdan elde edilen deneyimlerin toplumsal alana doğrudan doğruya taşınabileceğinden kuşkuluyum. Ortak çıkarların idrakine varma ve bunun gereğini yapma gibi; bir iktidar merkezine karşı pasif ya da aktif olarak savunma ya da saldırının ideolojisi, ilke-

leri, biçimleri, taktikleri gibi... genellemeler ve soyutlamalar içersinde ele alabilecek olursak, bunun dışarıya taşıyabileceği imkânlar var, aslında bence dışarıya taşımasa bile doğrudan doğruya toplumsal sınıflar arası ilişkiler alanına bunu taşımasa bile, tek tek bireylerin bilincini şekillendirme, edinilmiş bir tecrübenin sindirilmesi gibi anlamları bakımından ben önemli olduğunu düşünüyorum. Soru böyle cevaplar talep ediyor. Ben cezaevindeki mücadelenin, ideolojik ve toplumsal iki boyutu olduğunu düşünüyorum, toplumsal boyutundan kastettiğim aslında ideolojik boyutuna da bağlı. Cezaevinin bütün yönetmeliklerini alıp incelediğin zaman göreceğin şey, bunların hükümlülerin bir atomizasyona uğratılmalarına dair olduğudur. Burada fert ve devlet karşı karşıyadır. Burada toplumdan alınmış olan hiçbir güç, topluluk halinde varolmaktan alınmış olan hiçbir güç olmayacaktır. Topluluk haline gelme, ancak bu atomizasyonu genelleştirdiği nispette var. Kendiyle çelişik bir yaklaşım ama, bu atomizasyona hizmet etme amacına yönelik bir toplumsallaşma, mesela koğuş, kalabalık koğuşlar oluşturulması. Aslında bu toplu yaşama atomizasyon sürecinin kabul edilmesinin tescil edilmesinden sonra başlar. Ondan sonra koğuşlara doğru geçilir. Yani mekanizma böyle. Şüphesiz gerçek işleyişte bu mekanizmanın civataları, dişlileri aksıyor, dikişleri patlıyor ve cezaevi gerek mimarisiyle, gerek idari prensibiyle, eskiden öngörülmüş olmayan bir biçimde çalışıyor. Burda gündelik hayatla başta sözünü ettiğimiz karşıtlık bir dereceye kadar kayboluyor diye düşünüyorum. Geleneksel olanla modern olan, devletten gelenle sivil toplumdan gelen ya da doğrudan doğruya en alt kademedeki memurlardan gelen tepkiler aşağı yukarı aynı. Alt kademedekiler de askerlik deneyimlerinden gelen tecrübeler ya da kendi toplumsal ilişkilerinden edindikleri güçle ya da donanımla, bunları ne kadar birbirlerinden ayırırsan o kadar iyi olur diye düşünüyorlar; yani hiçbir müdür böyle bir emir vermediği zaman, cezaevinde bir "barış" politikası hakim olduğunda bile, gardiyanların kafasında olan şey, hep bunların arasına "fesat" sokmak, "fit" sokmaktı. Aşağıdaki araya fit sokmak, ya da çoğunluğu dağıtmak gibi bir güdüyle, yukarıdaki de ceza hukukunun kalıplarıyla, suç ve ceza şahsidir ve bireyseldir noktasından yaklaşır. Sonuçta birşey değişmez, mekanizma bu bakımdan ortak. Ben temel çelişmenin bu olduğunu düşünüyorum cezaevinde. Ve direniş de bu noktadan itibaren başladı. Orada hapsedilen insanlar, toplumsal-siyasal kimliklerini en azından koruyabilmek, buna yeni birşeyler ekleyemeseler bile, koruyabilmek gibi bir hedef koyarlar karşılarına bilinçli ya da bilinçsiz, ki çoğu kez bilinçlidir. Dolayısıyla bu ikilik cezaevinde hükümlülerin birleşme, örgütlenme ve hayatını kendi tayin etme eğilimiyle, cezaevinin bunları atomize etme eğilimi arasındaki çatışmalar içinde seyreder. Zihni Anadol'un anlattığı gibi, onların döneminde ne böyle politikalar var, ne böyle çatışmalar var, farklı bir işlem söz konusu; cezaevleri böyle bir özel harbin nesnesi haline geldiğinde, sadece cezaevleri

modernleştikten sonra değil, hem genel olarak hem de özel olarak böylesine bir özel harbin konusu ya da aleti haline geldikten sonra cezaevleri, bu bayağı sistematik bir mücadele halinde seyretti. Buna politik boyutlar, devletin gizli örgütlerinin müdahalesi, polisin müdahalesi eklendi ve bütün bunların hepsinin toplandığı, birbirleriyle kaynaştığı bir noktada siyasi mahkûmlar buna karşı sonunda kazandıkları bir mücadele sürdürdüler.

İ.S. İlk başta yaptığım ayrıma geri dönmek istiyorum. İki söylemden sözetmiştim: Direniş söylemiyle Foucault'dan kaynaklanan akademik söylem. Buna şimdi bir üçüncüsünü katmak istiyorum: Devletin kendi söylemi. Bu üçünün paylaştığı, senin atomizasyon dediğin şeyle ilgili, ortak bir yön var. Her üçü de aslında bireyci. Mesela Foucault, her iktidarı bireyin karşısında mutlak bir güç olarak görüp olumsuzlayan radikal bir söyleme kaynaklık ediyor. Devletinkinin de buna benzer bir yanı var. Kendisine rakip olan, dolayısıyla kendisiyle aynı türden bir iktidarla, atomize birey dışında, ikisinden de farklı hiçbir şeyi algılayamıyor bile. Ama keza direniş söylemi de öyle... Özellikle mücadelenin sertleştiği noktalarda grubun birliğini, sanki atomlar arasındaki bir birlikmiş gibi gösteriyor. Ama bunun sadece lâfzda böyle olduğunu, o direnişi mümkün kılan iktidarın çok daha organik süreçlerle kurulmuş olduğunu düşünüyorum. Bizim peşinde olduğumuz da böyle bir şey. Bastıran, insanları atomize eden iktidarlara karşı çok daha organik süreçlerle kurulmuş iktidarlar. İçeriden dışarıya aktarılabilecek şey bakımından bu, organik birlikler kurma perspektifi bana çok önemli geliyor: pratik adımları bakımından değilse de bir ruh hali olarak.

E.K. Sorunu yanlış anlamadıysam, sadece direnişin olduğu noktada değil, siyasi boyutlarıyla bir direnişin olduğu noktada değil, bütün içersinde de atomizasyon ve birleşme arasındaki çelişmenin nasıl seyrettiği senin talep ettiğin.... İnsanlar gerçekte birey kimliklerini, benim görebildiğim kadarıyla, cezaevlerinde bu senin tabirinle "organik birlikler"in teşekkül ettiği noktada edinebildiler, geliştirebildiler. Çok net olarak, hem kendim için hem herkes için söyleyebilirim, örneğin insanın bireysel kimliğinin ancak kendi başına gelişebileceğine dair teorilerin çöktüğü yer hücre uygulamasıdır. Burada çok özel bir biçimde yetiştirilmiş, kendini eğitmiş, yüksek irade gücüne sahip, bir sürü insani meziyete sahip, çok donanımlı olmayan insanların büyük çoğunluğunun tekil birey olarak kendisine baskıda bulunan güçlerle karşı karşıya kaldığı her yerde, bu kaygayı kaybettiğini söyleyebilirim. Ne zaman ki anlamlı ilişkiler kurulabilmiştir, bunlar "organik birlikler"le gerçekleştirilebilmiştir, gerçekte insanların bireysel kimliklerinin de o zaman oluşmaya, gelişmeye başladığını ve bu bütünlük içinde farklılıklarını koruyarak yaşamayı örgrendiklerini ben gözlemleyebildim doğrusu. Bunun için doğrudan doğruya cezaevi idaresinin baskısına karşı birleşme gerekmiy-

ordu da. Mesela bizim Niğde Cezaevi'nde bir mahkûmlar sendikası kurmayı düşündüğümüz zaman, devletin idaresi denilen şeyin resmen dağıldığı ve yokolduğu bir dönemdi. Bu ihtiyaç bize bir sendika kurmayı dayattı. Kendi günlük hayatımızı anlamlı bir şekilde sürdürmek, geliştirebilmek ihtiyacı. Çünkü 1979'da biz bunu tasarlamaya başladığımızda, Niğde Cezaevi'nin müdürü ve cezaevi savcısı, cezaevinden içeri giremiyordu. Cezaevi idaresinin binasına bile giremiyordu. Adi mahkûmlar hepsi boyları kadar kılıçlarla, palalarla geziyordu. 600-700 mahkûmun yaşadığı kocaman tek bir mekân. Burda devlet idaresi, ancak bu insanları kapalı tutmak, dış duvarları korumak şeklinde gözüküyordu. Bunun dışında kendi kendine yürüyen bir hayat ortaya çıkmıştı ve bu hayat herhangi bir biçimde denetlenmediği, organize edilmediği, anlamlandırılmadığı zaman ortaya çıkan şeyin inanılmaz bir kaos olduğunu söyleyebilirim. Ve bunların kendi kendine dengelenmesi olasılığı da hiç değilse kısa süre içersinde yoktu, uzun vadede de zaten böyle birşeye, ne orda yaşayanlar ne de doğrudan doğruya devletin kendisi tahammül edemezdi. Bu söylediğinde bence doğru olan nokta, illa bir dış baskının, dış baskıya karşı birleşme sürecinin, organik birlikleri gerçekleştirmeye yardımcı olduğunu mutlak bir gerçeklikmiş gibi söylememek gerektiği. Bunun çaresi şurda bulundu; aşağı yukarı sanki bir "site devletini" kurmaya başlar gibi, "biz kimiz, neyiz?" gibi sorular atılmaya başlandı etrafta, tartışıldı. Her bir birey kimdir? Bunun ait olduğu alt bütünlükler nelerdir? Bunların birbirleriyle olan ilişkileri nelerdir? Epey süzülmüş ve karmaşık süreçlerden geçebildik. Ama bunun çok özel bir şartı vardı. Ötekiler içinde nispeten tarihten gelen manevi otoriteleri olan 5-10 adamın da orda bulunmasıydı, bence bunu sağlayan ya da kolaylaştıran. Yoksa daha zahmetli bir süreç olabilirdi. Ama zaten böyle olmasa cezaevi de öyle dağılmazdı. Yani bunlar ikisi de birbiriyle örtüşüyor. Burda şunu becerebildiğimizi doğrusu düşünüyorum. Herkesin kendi farklılığını, ait olduğu bütünlüklerin farklılığını, bunların arasındaki çelişkileri kabul ederek, en az sancılı biçimde işleyerek kendini yeniden üretebilen bir hayat biçimi kurmayı becerdiğimizi düşünüyorum. Baskı geldiği zaman, bu yapı birçok şartta, baskı gereği kurulan yapılara göre son derece esnek, manevra kabiliyeti geniş, kabul edilmiş önderlikleri olan, onları seçimle iş başına getiren, seçimle işbaşından indiren, geçici süreler için yönetebilme süresini içeren ama bunları her zaman denetleyebilen mekanizmlarla donanmış, darbelere karşı tahammül kuvveti olan bir yapı çıkartabildi ve kendi karşısında olan yapıyı da bence belirledi. Cezaevini yönetenler de, aslında bu yapıyı ciddiye almadan cezaevinde sorun çıkmadan —onların temel sorunu, sorun çıkmamasıdır— yaşar kalınamayacağını da idrak edebildiler. Böylece sadece kendisini değil, karşısındakini de belirleyen bir iktidar ilişkisi bence kurulabildi. Bunları ayrıntılı olarak anlatmaya belki gerek yok. Eğer yanımda olsaydı, T.C. Ana-

yasası'ndan daha üstün bir hukuk diliyle kaleme alınmış, sınıflandırılmış, hem insanlar arasındaki ilişkileri hem bunların mücadele stratejilerini, hem gündelik hayatlarını kayıt altına alan, bence önemi olan bir belge sunabilirdim. Ama bunlar kimbilir cezaevindeki hangi "zula"da çürümeye terk edilmiş durumda.

12 Eylül'den sonra, Niğde Cezaevi devlet açısından ciddi bir saldırı noktası, orda yaşayanlar açısından da en ciddi saldırılara karşı bir direniş odağı değildi. Devletin dikkati askeri cezaevlerine, Mamak, Diyarbakır ve Metris'e kaydı. Biz belki de (belki de değil, önemli ölçüde) daha tali unsurlarla, tali güçlerle karşı karşıya kalmanın sağladığı bir —zaman açısından olsun, mekân açısından olsun, şartlar açısından olsun— nisbi bir ferahlık içinde bunları yapabildik. Yani bunları kaydetmek lazım; en örnek model olmayabilir, ancak biz bunları daha sonra tekrar ettik, Malatya cezaevinde tekrar ettik. Orası bu iş için yapılmıştı, daha sonra "ıslahı gayrimümkün" denilen adamların götürüldüğü Gaziantep Özel Tip Cezaevi'nde aynı modeli kurduk, işlettik. Gerçi Türkiye ölçeğinde bakıldığında, buralar birinci yerler değildir ama, 12 Eylül'ün belirlediği yapılarda da işin bizim isteklerimiz yönünde geliştiğine bakılarak genel bir geçerlilik üretebileceğini doğrusu düşünüyorum.

İ.S. İyice zor bir noktaya geliyoruz galiba. Bu söyleşi benim için giderek "Biz Defter'de neden cezaevleri sayısı gibi bir şey yaptık? " sorusunun araştırılması haline geldi. Şimdi ben Türkiye'de, hatta belki dünyada da, solun iktidarla ilgili bir problemi olduğunu düşünüyorum. Belki bugüne kadar fazlasıyla iktidar noktai nazarından bakmış olmaktan ötürü diğer uca savrulmak gibi bir şey. Bu sayıyı da bu yüzden önemsiyordum; yaratılacak, yaratmak istediğimiz başka tür iktidar biçimleri hakkında sağlayabileceği ipuçları için. Ama şimdi cezaevlerinde en baskıcı, askerîleşmiş haliyle devlet var, sermaye yok. İktidar örgütlenme sermayeye karşı değil, devlete karşı yaratılıyor. Ben senin, devletin zihniyeti en açık biçimde cezaevlerinde cisimleşiyor, tesbitine de katılmıyorum...

E.K. Burjuva devletinin...

İ.S. Evet burjuva devletinin. Ben burjuvuzinin iktidarını böylesi devlet yapıları olmadan da sürdürebileceğine inanıyorum. O bakımdan asıl çözümlememiz gereken düşmanın sermayenin kendisi -kullandığı maskeler değil- olduğunu düşünüyorum. Ama bu da içeride yaşananın dışarıya aktarılması bakımından ciddi bir sorun yaratıyor. Bireylerin, kimi zaman kendi yeteneklerinden, kimi zaman özel şartlarından ötürü sahip oldukları "ölü emek birikimi" içeri zorunlu olarak yansımıyor, hesaba katılmıyor. Zor dediğim nokta bu.

E.K. Senin dediğin doğru, zaten ben "cezaevi okuldur" lafına büyük ölçüde de bundan ötürü ihtiyatla yaklaşıyorum. Cezaevi aslında, Ispartalı hayatının yaşandığı bir yer. Ve bu hayatın gerçek hayatla bir ilgisi yok. Dolayısıyla bunda, elde edilen deneylerin dışarı taşınması gibi şeylere, Marx'ın kullandığı terimle *cum grano salis*, yani bir zerre tuzla, yani ihtiyatla yaklaşmak gerekir Cezaevinde karşı cins yok, üretim yok, mülkiyet aşağı yukarı yok. Sadece bütün bunları eleştirmiş, düzenle savaşmış insanların bir dereceye kadar kurgusal olarak bu toplumu kendi kafalarında yeniden ürettikleri ölçüde yaklaştıkları öngörüleri, ilişkileri falan var, bir de bunun kendi gerçekliği var. Böyle bir yerde oluşan böyle bir hayat. Burdan elde edilen deneyler son derece özgül. Şu da doğru, dışarıda hakimiyet doğrudan doğruya sermayenin varlığıyla , onun yarattığı çalışma ritimleriyle, kültürü, ahlakı, ideolojisiyle vs. de sağlanıyor. Ama Türkiye'de örneğin bu süreçte devlet en etkin faktörlerden bir tanesi, en büyük sermayedar devletin kendisi. Belki ABD'de böyle değildir. Ama Türkiye o bakımdan hâlâ 1920'ler İtalya'sına oranla devletin herşeyi çok sıkı ve ciddi bir biçimde belirleyebildiği, denetleyebildiği bir yer. O yüzden yalnızca cezaeviyle ilgili olarak değil, genel olarak Türkiye'yi düşündüğümüzde de, devletten hareketle probleme yaklaşmak ya da devleti büyük ölçüde hesaba katarak probleme yaklaşmak hâlâ önemli diye düşünüyorum. Ama, şu söylediğini de önemsiyorum doğrusu. Gene de hâlâ devletin doğrudan doğruya el atamadığı, hatta yürütmenin Türkiye'de herşeye hakim olduğu noktalarda bile hakimiyet alanına sokamadığı, ama var olan üretim tarzını sürdürmeye hizmet eden yapının, ilişkilerin vs. yaşandığı yerler, alanlar, momentler var. Burada ne olacak? Belki de, cezaevinde elde edilen deneyimler, dışarıda bu alanlarda ne yapılacağı söz konusu olduğunda çok geçmez. Ben o yüzden 80 öncesi toplumsal mücadele tarihine dönmek ve orda birer embriyon olarak ya da ilkel birimler olarak bulunabilmiş yapıları yeniden hatırlamak gerekir diye düşünüyorum. Türkiye'de bir iktidar korkusu yaşanıyor diyorsun solda. Doğru, iktidar tümüyle olumsuz bir şey olarak kavranıyor artık. Ama bunun araçlarıyla pek de donanmadığı halde gerçekte bir iktidar olabilmiş veya bunun olanaklarına sahip olabilmiş veya bunu yeni ilişkiler için bir imkân haline getirebilmiş durumlardan geçildiğini düşünüyorum. Bütün bu süreler içersinde hep cezaevinde olmakla birlikte, şimdi buradaki deneyimle, içerde elde edinilmiş bu özel baskıya karşı direnme imkânlarını, bunun için geliştirilen iktidar biçimlerini, bir şekilde birbirine aktarabilmek halinde önümüzü görmemiz açısından bunun epey imkân doğuracağını düşünüyorum ama bana cezaevinden hareketle toplumsal mücadelelere dair bir perspektif geliştirmek hâlâ çok zor geliyor. Şundan ötürü; cezaevlerinde yaşanan pratik, her zaman kaçınılmaz olarak savunmacıdır. Hiçbir zaman saldırıyı içermez. Oysa toplumu dönüştürmek saldırıyı şart koşar. Cezaevinden elde edilecek pratik, daha çok varolanı koru-

maya yönelik olduğu halde, toplumdaki pratiğin amacı, olmayanı kurmaktır. Dolayısıyla bu defansif pratiklerin belirlediği ilkelerin, ideolojinin, mücadele tarzlarının bu kadar bire bir ele alınması, kabul edilmesi ve topluma geri döndürülmeye çalışılması, dolayısıyla farkında olmadan bilinçsizce bir savunma haleti ruhiyesine çekilme, saldırıyı dışlayan, onu hesaba katmayan ya da savunmayı saldırıymış gibi telaffuz eden bir yanılsamaya kapılma tehlikesini getirir bence. Bir sıçrama, nitelik değiştirme anında cezaevi pratiği hiçbir anlam ifade etmez. Çünkü cezaevinde hiçbir zaman iktidar olamayacağını bilerek hareket edersin, sadece ikinci bir iktidar merkezini koruyabilmek kadardır yapacağın. Zaten oradaki çelişmenin topyekün çözümü, dışardaki iktidar probleminin halline bağlıdır. Bu ise kaçınılmaz olarak ve mutlaka bir ofansif taktiği icap ettirir. Paralelliğe bir de bu noktadan baktığımızda, anlam vermek çok kolay gözükmüyor.

İ.S. 80 öncesi pratiğine dönmek gerek diyorsun ama o mücadeleye katılanların çoğu hapiste yattı. Bu çok genel bir izlenim ama hapisten çıkanlara baktığımda, hem hâlâ solcu olanlara, hem solu terkedenlere, hatta ona küfredenlere baktığımda, bütün o pratiğin izlerini görmek mümkün diye düşünüyorum. Ama lâfza yansımıyor; söz sürekli bunu reddediyor. Bunun senin sözünü ettiğin ofansiflik-defansiflik meselesiyle de bir ilgisi var gibime geliyor. Hâlâ solcu olanlar ofansifliği çok tuhaf biçimlerde dile getiriyor, dolayısıyla diğerleri ondan kaçıyor. Ama ikisinin de gündelik hayatında, cezaevinde edinilmiş kolektiflik, alışkanlıklar bir şekilde sürüp gidiyor; ama formüle edilmeden, üzerine konuşulmadan.

E.K. Doğrusu ben de cezaevleriyle ilgili olarak ilk defa sizle konuşuyorum, bunun şaka gibi olan yönlerini konuşmak gibi bir eğilimim var kendim söz konusu olduğumda ve bunun biraz da mizaçla ilgili olduğunu düşünüyorum. Ve bunun genel ve yaygın bir hal olarak nereden doğduğuna dair biraz düşüncek olursak, ilk söyliyeceğim, eskiden de böyleydi demek olabilir. Mesela Mihri Belli. Onlar bizden çok daha ağır şartlarda sorgulanmışlar. Mihri Belli 9 ay emniyette, tabutluk denilen yerlerde kalmıştı, işkence görüp 7 sene cezaevinde yatmıştı. Cezaevinde ve sorguda nasıl davranılacağının çok kaba ilkesi olabilecek bir iki şeyin dışında onların çok fazla birşey anlatmadıklarını düşünüyorum. Bu daha çok kültürle ilgili birşey, bizim kültürümüzde toplumsal kültürümüzde biraz çektiği çileyi kendine saklama, bunla böbürlenmeme eğilimi vardır diye düşünüyorum, gerçi bunun bir ölçüde değiştiğinden de söz edilebilir belki ama ben bunun birçok insana sinmiş olduğunu düşünüyorum. İkincisi, insanlar az çok kahramanlık edebiyatına dönüşebilecek şeyden de belli bir öğrenilmiş, edinilmiş tevazuyla kaçınmaya çalışıyorlar. Ahlaki cephesi var işin diye düşünebiliriz. Şimdi dışarda gezinen, cezaevinden serbest bırakılmış insanların çoğu, tecrübelerin

teorizasyonu işiyle doğrudan doğruya ilgilenmeyen insanlar. Bunlar, üst mercinin nasıl olsa bir şekilde yapacağını düşünüyorlar. O ne dereceye kadar oluyor, doğrusu bilemiyorum, pek yapıldığına dair ipuçları da gelmiyor. Kitap olarak, risale olarak pek birşey yok ortada. Biraz da böyle bir merciye havale edildiğini düşünebiliriz. Başlangıçta benim vurguladığım sebepten ötürü, yani orası orda kalıyor, sen sonra yeni bir hayata giriyorsun, daha doğrusu o hayatın başka bir yaşanma tarzı içine giriyorsun. Orda edinilenler burda pek işlemiyor. Şimdi bunlar aslında çok gayret edilerek hatırlanması, sistematize edilmesi ve anlamlandırılması gereken şeyler. Bence bunlar işin psikolojik cephesi. Doğrusu, şimdi sizle konuştuğumdaki gibi hatırlamaya ve derli toplu anlatmaya çalışmadığım zamanlarda, cezaevinden benim aklımda kalan,,çok sevdiğim birkaç insanın yüzünden ibaret. Burda yaşanılmış hayat aslında hatırlanmaya değmez. O yüzden de hafıza buna karşı direniyor, bunu siliyor. Şimdi bir başka yerden bakarsan da hatırlanmaya değer... Hayatımın en verimli olabilecek dönemine nankörlük etmeyi de istemem doğrusu ama, bence orası hep kurtulmak istediğim bir yerdi, insan hep kurtulmak istediği bir yeri niye hatırlasın... Bütün bunların bileşkesi bir sonuç verebilir. Ama nihayet istenince, gayret edilince hatırlanıyor. Burada sözü edilmesi gereken birşey daha var. 80'lerin ikinci yarısında toplumdan gelen bir taleple birlikte bizzat bu hikayeler bir meta olarak dolaşıma sunuldu. Bence yarı arabesk bir talepti. Ahmet Kaya'nın musikisinde, sözlerinde olduğu gibi bir cezaevi imgesi talep ediyordu memleket. Bana sorarsan, 12 Eylül bu toplumun ilerici denilen sınıflarının, tabakalarının, işçi sınıfının, fukara köylülüğün, aydınların, memurların vs. eskiden solun etrafında toplanmış insanların 12 Eylül'de hapishanelere, cellatlara teslim ettikleri adama yanıp yakılmaları, onlara karşı veballerinin ödenmesi ve ruh azabının giderilmesi talebi, böyle yamuk şeyler ortaya çıkarıyordu. İnsanlar tekrar buraya döndüklerinde, yamukluk tarafından belirlenen şeyler yaptılar. Sen o anlamda böyle bir günahı paylaşmıyorsun, hiç değilse böyle bir ortamda olmadığın için, bulunsaydın belki sen de aynı haltları yiyecektin. Böyle bir günahın olmadığı için de ileriye bakarak soru sorabiliyorsun. Oysa sorulan sorular, Türkiye'de hep geriye bakarak sorulan sorular ve bu sonuçta kendisiyle beraber kurbanlar, kahramanlar vs. yaratarak bunlarla bütün bu günahı imgelerle telâfi ederek giden bir süreç. Bu talep de, böyle oluşan imgeler de bence belirledi söylemi bir dereceye kadar. Nihayet herkes layığını buldu, böyle devrimci talebe böyle devrimci edebiyat. Thomas Mann'ın Almanya'ya dönmeyi reddettiğinde yayınladığı manifestosumsu birşey var. Alman aydınlarına dönüp, "Aşağılık herifler, siz bu kadar kolay teslim oldunuz, dün teslim olmanın edebiyatını yapıyordunuz, Führerinizi yüceltiyordunuz, şimdi de hepiniz demokrasi edebiyatını yapıyorsunuz, onu yüceltiyorsunuz. Lanet olsun! Sizin gibi adamların yanına dönmüyorum" diye avaz avaz bağırıyor. Ben sadece aydınlarla sınırlı tutmuyorum bunu, daha

geniş, daha yaygın bir alanda bunun olduğunu düşünüyorum. Ben bu tepkiyi daha önce tam olarak hissetmemiştim. Ama bunun ne demek olduğunu, 12 Eylül'de anladım, yani Uğur Mumcu kalkıp "tabii teröristler asılmalıdır" dediğinde, "cezaevleri İçişleri Bakanlığı'na, polise devredilmeli" dendiğinde, Mehmet Barlas kalkıp "bu bir devlet kararıdır, evet bu biraz acı bir karar ama bunu yapmak zorundayız" dediğinde, Doğu Perinçek kalkıp "devlet teröristleri ezmelidir" dediğinde, şimdi de demokrasi kurultaylarının propagandasını yapıp, sivil toplumculuk edip, bir numaralı devrim şampiyonluğu ettiklerinde, şimdi böyle şeyler yaptıklarında Thomas Mann'ın ne demiş olduğunu çok iyi anladığımı söyleyebilirim.

Ve bütün bunlar bir de böyle bir cezaevi edebiyatı, cezaevi ruhiyatıyla ya da buna ilişkin taleplerle birlikte oluştu. Herşey öyle birbirine ekleniyor ki, cezaevinden anlamlı bir ders çıkartılamaz diye düşünüyorum. Bunun için devrimci bir talep olmalıdır, o zaman insanlar hatırlayacaklardır, belki bu söyleşinin böyle bir yararı olacaktır, denizde kaç katre ama olabilir belki, bilemiyorum.

İ.S. Bir ara dil var gibi geliyor bana. Bir yanda ahalinin dili var, diğer yanda teorik dil. Bana öncülüğün dilinin işte o aradaki dil olması gerekir gibi geliyor.

E.K. "Teorinin pratiğe dönüştüğü momentin bilgisi ideolojidir" diyor Gramsci. İdeolojiyi bir doktrin anlamında olmaktan çok, belli bir hedefe doğru yönelmiş olmaktan doğan inançlar, istekler, arzular, bilgiler vs. hepsinin toplamı bir kültür, bir hayat tarzı olarak ele alıyor. Bu bana çok doğru geliyor. Teorik bir kavrayış seni ancak, bir transformasyonun nasıl mümkün olduğunun bilgisine ulaştırır; ama bizzat bunu gerçekleştirmenin bilgisi, doğrudan doğruya hareket halinde olan yığından elde edilebilir, onun hareketi çözümlenerek elde edilebilir. Bunun tekrar ona geri döndürülmesi, bu uzak hedefi gözeterek, ama bugünkü pratiği içererek konuşulabilinir. Nihayet politikanın dilidir. Oysa benim gördüğüm kadarıyla Türkiye'de öyle bir sığlık yaşadığımız gerçek. Bunlar biraz edinilmiş şeyler biraz da çaresizlikten olan şeyler, büyük ölçekli politika hiç yapılamadığı için ve nihayet sonunda bir sekt diliyle, sekt kültürüyle, mezhep diliyle siyasete yaklaşıldığı için sonuçta son derece pratik ve doğrudan doğruya halkın hayatına dair olan şeylerin çok teorik bir dille konuşulup iyice anlaşılmaz hale getirildiği şeyler. "Kahrolsun Oligarşi" diye bağırmanın halkın hayatında ve mücadelesinde hiçbir anlamı olmayacağını düşünüyorum. "Kahrolsun Hükümet" diye bağırmanınsa çok pratik bir anlamı olduğunu düşünüyorum. Ama eninde sonunda, tüm bu kavrayışsızlıkların, bu kadar kısa bir zamanda yaşanılmış olan, başka yerlerde çok daha büyük tarih dilimlerine yayılmış olan bir mücadelenin kaçınılmaz

olarak getirdiği bir hamlıkla ilgili olduğu söylenebilir.

İ.S. Böylesi alışkanlıkların dönüşmüş olduğuna dair epey ipucu var gibi gözüküyor. Cezaevi deneyiminin bu dönüşümde nasıl bir payı oldu?

E.K. Cezaevi pratiğine aslında sadece cezaevinde yaşamış insanlarla sınırlı imiş gibi bir içerik de yükleniyor. Oysa düşünürsek Türkiye'de 80'den sonra yaşanan cezaevi pratiği, toplumun bence neredeyse tümünü kapsadı. Karşılıklı ilişkiler içersinde insanların bir bölümü, mesela 20 yaşında sadece askerlik yapmak üzere orduya gelmiş insanlar, kendilerini birdenbire gardiyan olarak buldular ya da genel baskının bir parçası olarak kendilerini hiç hesap etmedikleri bir biçimde "terörist" avlarken buluverdiler. Buna karşın hapsedilen insanlar sadece kendileri girmediler, yani cezaevinde bulunurlarken onlarla bağları olan tüm insanlar; arkadaşları, sevdikleri, aileleri, mahalledeki dostları, nihayet ilişkide bulundukları insanların da hayatta sahip oldukları bağların bir ucu ya da düğümü cezaevine girmiş oldu. Ve insanlar topluma bakarken tüm bunları hesap etmeksizin toplumun hayatına bakamaz oldular. Bu yüzden 80 sonrasında cezaevi, 12 Martta olduğu gibi devrimci sınıfların, devrimci güçlerin sadece elitlerini değil, aşağı yukarı bunlarla münasebette bulunmuş herkesi kapsadı ve nihayet faşistler, sendikacılar, politikacılar hapsedildi ve tüm toplum hapishaneye döndü ve bu anlamda cezaevinde sürüp giden mücadele çok açık biçimlerde bilinmese bile yankısını toplumda buldu. Ve burada zaten bu kadar geniş bir alanda ortak bir kader paylaşıyor olmak, bir onaşmayı da mümkün kıldı. Cezaevindeki mücadele kendisini haklı ve meşru kılacak biçimleri bulmayı başardığı kadar, zaten bu biçimlerden etkilenmeye hazır bir yığın da bulmuştu. Yani burada, bir soyutlama yaparak devrimci öncü de devrime gebe bir toplumda onaşmayı, mutabakatı böyle bulabilir; kendi bulduğu mücadele biçimlerinin meşruluğunu ve haklılığını zaten kabul etmiş olan bir kitleyle örtüştüğü zaman böyle bir hegemonya merkezi haline kendisini getirebilir. O yüzden böyle bir benzetme kurmak soyutlama düzeyinde mümkün. Şimdi buradan çıkartılacak ders olsa olsa herhalde Gramsci'nin söylediklerini yeniden keşfetmektir. Çok fazla birşey ekleyebileceğimi düşünmüyorum. Devrimci öncü ve devrimci sınıf kendi hareket tarzını, kendi mücadele biçimlerini ve bunların yönelediği hedefin meşruiyetini bütün öteki ezilen sınıflara da kabul ettirebildiği takdirde hegemonya mevkiine yükselebilir ve böyle bir yere yükseldikten sonra artık uygulayacağı mücadele biçiminin, iktidarı ele geçirme stratejisinin ne olacağı meselesi ikincil planda kalır. Yani bunun zora dayanacağı mı dayanmayacağı mı, sürüncemeli bir rota mı izleyeceği meselesi artık bunun üzerinde kolayca tayin edilebilecek birşeydir. Ve asıl sorun bu değildir. Geçmişte mücadele biçimlerinin üzerinde süren tartışma bu meşruiyet ve hegemonya kavgasının önemini ikinci plana itmişti. Ve sadece askeri taktik düzeyinde yaklaşılan mücadelelerin de, ne dere-

ceye kadar doğru tahlil edilmiş olabileceği, insanlar bütün askerlik bilgisine sahip olmuş olsalar bile şüphe götürür. Şimdi böyle bir imkân var, mesela şu söylenebilir. Bu cezaevinde yaşanan mücadelelerin kazandığı onay, bugün işçi hareketi içersinde kendisini yeniden üretiyor diye düşünüyorum, mesela açlık grevleri yapmak. Toplumda derdi olan herkes açlık grevi yapmaya başladı. Ayrıca, bu cezaevlerinde sık sık uygulanan, gardiyanlarla, idareyle konuşmama türü eylemlerde olduğu gibi, işçiler de konuşmama grevi yaptılar birçok yerde. Bütün bunlar, bu cezaevlerindeki deneyimden kendini haklı ve meşru kılmak yönünde insanların uygun mücadele biçimleri seçip bunları kullanabildiklerini düşündürüyor. Ama dediğim gibi bütün bunlar hepsi henüz savunmada bulunulduğu zaman bir işe yarıyor, çünkü aslında işçi hareketi biraz savunmacı bir mücadele yapıyor bugün ve burda bir yankı bulabiliyor ama bunun bittiği yerde, bizim bilmediğimiz ve henüz keşfetmemiz gereken alan başlıyor. Ve belki de bu yüzden, 12 Eylül öncesi toplumsal mücadele tecrübesine dönüp onu bir kritik tahlile tutmamız gereken yer de burası. Yani bir saldırıya yönelindiği zaman hengi biçimler geçerlidir? Bunları bilmiyoruz, bunlar ancak keşfedilebilir. Ama bir kere doğru halkayı yakalamış olmak önemli, yani önemli olan meşruiyetin ve kitlesel onayın elde edilmiş olması noktası. Solun problemi bugün nüfuza sahip olamamak ya da halkın hafızasında bir güce, bir iktidar unsuruna sahip olmamak değil, bunun yeniden üretilebilmesinin biçimlerini, anını yakalayabilecek taktik ustalıktan, tarihsel tecrübeden, uygun bir dile sahip olmamaktan ileri geliyor. Yoksa ben Türkiye'de bu yaşadığımız 20 yılın hiçbir şekilde heba olmadığını düşünüyorum. Mesela bugünkü direnişlerde işçiler, gene bana böyle geliyor ki, hayata sıfırdan başlamadılar, bu mücadelelere sıfırdan girmediler. Blok halinde işçilerin sola doğru kayması, bütün toplumun politikasızlaştırıldığı şu 8 yıl içersinde gökten zembille inmedi. Ondan öncesi vardı. Bu yüzden ben böyle bir genel nüfuzun bir şekilde bu toplumun dokusuna sindiğini düşünüyorum, bunu harekete geçirmek için cezaevi tecrübesi de dahil olmak üzere, bütün öteki tecrübelerin hesaba katılacağı bir noktadayız. Cezaevi tecrübesinin önemi şurda; bu, insanların en mağdur ve en mazlum oldukları konumdan başlayan bir mücadele, bu yüzden de çok çabuk bir gelişme olanağı buluyor. Bugün ezilen sınıfların, bu mağdur ve mazlum oldukları herkesce kabul edilen insanların da, mücadele biçimlerini buralardan devralmaya çalışmalarında bence şaşılacak bir şey yok. Ancak ilk başta değindiğim tehlikeye tekrar değineceğim, bu, geçerli olmasının sona erdiği noktada sona erdirilmediği zaman, cezaevi deneyimlerinin, söylencelerinin vs. olumsuz etkilerde bulunması tehlikesi de var. Belki bireysel düzeyde insanlara kazandırdığı şeylerden sözedilebilir, onların da aslında ben çok heves edilmesi gerekmeyen şeyler olduğunu düşünüyorum. İnsanlar cezaevi olmayan bir yerde çok daha iyi gelişirler. Marx'ın ve Engels'in hayatlarında hiç hapse girmediğini biliyo-

ruz. Bu bakımdan cezaevinden taş gibi devrimci çıktığına dair de geçerli hiçbir şey yok ama; cezaevlerinin şöyle bir tarafı var diyebilirim. Cezaevleri birtakım erdemlerin, eğer olumsuz koşullara karşı direnilebilmişse en ucuna kadar gelindiği yerler. Daha sabırlı ve tahammüllü olmak gibi, daha herkesi ve herşeyi hesaba katmak gibi, gündelik yoksunluklardan çok çabuk etkilenmemek gibi ya da bunları içerebilmek gibi, maddi olandan çok manevi olanı önemsemek gibi, manevi bağlar kurmak gibi yönleri geliştirdiği söylenebilir. Bir takım yönleri de aksattığı bence gerçektir. Cezaevi entellektüel gelişmeleri aksatan bir yerdir, "okul" lafına bu bağlamda baktığımda ben pek geçerli görmediğimi aslında baştan da söylemiştim.

İ.S. Çok kabaca şöyle özetlenebilir mi? Çok slogana indirgeyerek söyleyeceğim. Aslında bütün problem şu anda, cezaevlerinde yokluk temelinde başarılmış olan kolektifliğe, bir hegemonya mücadelesine bir varlık temelinde, bütün toplumsal servet birikiminde yaratılmış olan herşeyde, toplumsal hayatın tümünde, varlık temelinde bir arada olmayı başarmaya nasıl katkıda bulununacağı. Aslında bence şu diye de ifade edilebilir, cezaevleri temelinde bir demokrasi uzlaşması sağlanabilir. Eninde sonunda, siyasetçileriyle, faşistleriyle vs. her ne kadar devrimcilerin önderlik ettiği kuşku götürmezse de, demokrasi zemini üzerinde duran bir şeydi. Şimdi bunu nasıl sosyalist edeceğiz? Sosyalizm uğruna verilen bir mücadelede bunun katkısı ne olacak?

E.K. Ben buna "mülksüzleştirenleri mülksüzleştirerek" diye karşılık vereceğim.